

ОБРАЗЪТ НА РОМИТЕ В ШЕСТ ЕЛЕКТРОННИ МЕДИИ

Разград, 2015

Автор: Илона Томова

Този доклад е изготвен в рамките на проект ” Curbing anti-Gypsism from local to European levels”, изпълняван от Сдружение „Асоциация Интегро” с финансовата подкрепа на Фондация „Отворено Общество”- Будапеща.

Цялата отговорност за съдържанието на доклада се носи от Сдружение „Асоциация Интегро“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Фондация „Отворено Общество”- Будапеща.

Всички права запазени. Никаква част от настоящия доклад не може да бъде копирана, преписвана или цитирана без позоваване на източника.

Съдържание

1. Методологически бележки	4
2. Социетални промени и промени в ролята на електронните медии за формиране на масови представи, нагласи, знания, стереотипи и предразсъдъци за ромите ..	7
3. Основни резултати от медийния мониторинг.....	19
3.1. „Преглед на печата“.....	23
3.2. Репрезентациите за ромите в наблюдаваните медии	26
3.3. Тон на предаванията за ромите	36
3.4. Експертите	41
4. Обобщения и изводи	43
5. Използвана литература	47

1. Методологически бележки

През ноември 2013 г. стартира проект на сдружение „АСОЦИАЦИЯ ИНТЕГРО“ за мониторинг на електронните медии за реч на омразата. Той включва три основни компонента: теоретична и практическа подготовка на млади роми (студенти и висшисти) за мониторинг на медийни продукти за реч на омраза; мониторинг на предаванията за ромите в десет новинарски емисии на шест от най-гледаните телевизии в страната; сезиране на Комисията за защита от дискриминация и Съвета за електронни медии за констатирани случаи на реч на омразата в телевизионни предавания.

В първия етап на обучителния модул участваха над 20 ромски и български студенти и висшисти. От тях бе сформиран екип от 15 ромски активисти, които да следят телевизионните предавания за ромите в новинарските емисии на шест телевизии в продължение на шест месеца – от 01.01.2014 до 30.06.2014 г., като междуременно продължават обучението си за мониторинг на електронни медии в курс, ръководен от проф. Илона Томова. Екипът бе инструктиран да наблюдава и записва всички предавания в сутрешните и вечерните новинарски блокове, в които изрично се споменава „ром“ и производните му, „циганин“ и производните му, „мургави“, „братовчеди“, „някои наши сънародници“ и други евфемизми, които еднозначно се асоциират от зрителите като „роми“. Освен това наблюдавахме предавания, в които не се споменава изрично етническата принадлежност на главните герои на репортажите, но визуалният материал подсказва, че става дума за роми (емблематични кадри от ромска махала; кадри с хора, които антропологично изглеждат като роми или се асоциират с роми, публично известни лица, за които „се знае“, че са роми). Включихме и предавания/коментари/новини за важни социални проблеми (безработица, проблеми на образованието, здравеопазването, сигурността, жилищните условия, демографски проблеми, изборите и т.н.) при които водещият недвусмислено намеква или гости на предаването заявяват, че предимно ромите създават коментираните проблеми.

Всяко предаване бе оценявано от наблюдаващите го двама ромски младежи по серия индикатори. Наблюдавахме кои са основните теми, свързани с предавания за ромите; какъв е социалният контекст, в който те са поставени; какви са основните социални роли, които изпълняват ромите в новинарските предавания; какви са основните обяснителни схеми на поведението им; кой ги представя; каква е оценката за поведението на ромите в излъчения репортаж. Специално внимание отделяхме на

стереотипното¹ и предубеденото² представяне на ромите: дали журналистите, експертите или интервюираните лица открито изразяват стереотипи и предразсъдъци за ромите; дали е налице нарочно, но ненатрапчиво активизиране на негативни нагласи или когнитивни структури за ромите, складирани в паметта („прайминг“); дали информацията за тях е представена в контекст, който отключва (и засилва) негативни стереотипи и предубеждения („фрейминг“, „рамкиране“); дали журналистите използват, насърчават или не реагират на реч на омраза. Опитавме се да следим за професионализма и професионалната етика на журналистите при представяне на новини/репортажи/материали за ромите.

В началото на наблюдението целият екип се събира на два пъти за по три дена, в които групово се анализираха предавания на шестте телевизии с цел уеднаквяване на критериите и развиване на уменията за медиен мониторинг у младежите. След това ръководителят на екипа и ромска студентка по журналистика от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ изгледаха отново всички свалени предавания и им направиха втора оценка. Така всяко предаване, включено в мониторинга, бе оценено от поне четирима души, което направи възможно да се провери дали има разминаване между оценките на активистите роми и на „обективния наблюдател“ (с цялата условност на термина „обективен“). В хода на анализа коментираме най-съществените разминавания при двете оценки.

Настоящият текст представя основни резултати от мониторинга на шестте електронни медии: националната телевизия БНТ, двете най-гледани частни телевизии bTV и NOVA, три частни телевизии на политически партии: две на националистическите партии Атака³ и Национален фронт за спасение на България АЛФАТВ и СКАТ, както и

¹Под „стереотип“ ще разбираме всякакви генерализации за дадена група, когнитивна структура, конфигурация от знания и вярвания за типичните черти на представителите на дадена група.

²Нелсън предлага следната дефиниция за „предразсъдък“, която приемаме като работно определение в настоящия анализ: „предубедена оценка за дадена група, основаваща се на действителни или въображаеми характеристики на членовете на тази група“ (Nelson2002). Тази предубедена оценка обосновава социалното положение на групата по отношение на другите групи в обществото и служи за поддържане на нейния статус или позиция. Джексън обръща специално внимание на това, че предразсъдъкът е пропит с негативни чувства и стереотипи, което го прави резистентен към рационалните доводи и възприемането на информация, различаваща се от стереотипната. (Jackman 1994).

³Партия Атака в коалиция с други националистически партии, обединени в Национален съюз Атака, за пръв път влиза в българския Парламент през юли 2005 г. Нейният лидер Волен Сидеров регистрира партията си след влизането в 40-то Народно събрание, успява да премине 4%-ната бариера и да стане депутат и в 41-то и 42-то Народно събрание. Партията носи името на популярното му националистическо крайноляво предаване по телевизия СКАТ. След охлаждане на отношенията между него и собственика на

TV7, собственост на един от финансовите и медийни босове в страната с мощно влияние върху политическите процеси – Делян Пеевски, който през януари 2014 г. заедно с партньора си – банкерът Цветан Василев осигури финансирането на политическата активност и собственото телевизионно време на един от водещите журналисти и изпълнителен директор на трите им телевизии (TV7, News7 и Super7) - Николай Барекков. Барекков стана лидер на новосъздадената през 2014 г. партия България без цензура, а след изборите за Европейски парламент през май 2014 г. замина за Брюксел и стана член на Изпълнителното бюро на групата на Европейските консерватори и реформисти в ЕП. Интересът към предаванията на TV7 бе предизвикан и от желанието да проследим как една телевизия и водеща популистка програма, който ще се опитва да привлече част от симпатизантите на Атака и част от разочарованите от БСП избиратели с консервативни етноцентристки възгледи, ще се справят с предизвикателството да не отблъснат напълно ромите, тъй като се предполагаше, че в месеците непосредствено преди изборите Н. Барекков и активисти на неговата партия ще се опитат да купят и ромски гласове⁴.

При четири от телевизиите следяхме по две новинарски емисии в делничните дни – сутрешен и вечерен новинарски блок: „Денят започва“ и „По света и у нас“ на БНТ, „Тази сутрин“ и „Централна емисия Новини“ на bTV, „Здравей България“ и „Новини“ на NOVA, „Добро утро, България“ и „Централна емисия Новини“ на TV7. Телевизии СКАТ и АЛФА TV нямат обособен сутрешен новинарски блок, а предаванията и посланията им са еднотипни⁵, затова следяхме по една новинарска емисия от тези две телевизии с обща продължителност около 2.5-3 ч.:

телевизия СКАТ Валери Симеонов, Волен Сидеров създава своя телевизия – АЛФА, а собственикът на телевизия СКАТ Валери Симеонов става лидер на новосъздадената през 2011 г. партия Национален фронт за спасение на България. Тя влезе в българския парламент през есента на 2014 г. и се включи като подкрепяща коалиционното правителство в управлението на държавата. България без цензура също влезе в Парламента, но без своя лидер, който е депутат в Европейския парламент.

⁴В България след 1989 г. отново се възроди стара практика на директно купуване на гласовете на бедни избиратели в малките населени места и от големите градски гета, както и на индиректно купуване на гласове, организирано от крупни работодатели (които принуждават работещите в техните предприятия и близките им да гласуват за посочена от тях партия) или от местни длъжностни лица (срещу възможността за включване на дългосрочно безработни лица в програмите на МТСП за временна заетост и за ползването на други социални услуги). Всички политически партии, представени в Парламента, се изкушават да използват първият или и двата варианта, но при изборите за Европейски парламент през 2014 г. България без цензура се оказа една от партиите с най-много регистрирани нарушения, свързани със закупуването на гласове.

⁵АЛФА е дъщерна телевизия на СКАТ, резултат от пъпкуването на крайно-националистическата партия Атака като последица от междуличностни дръзги и интриги на лидерите. Тематиката и реториката в двете телевизии са почти идентични, много опростени, черно-бели, открито ксенофобски. Решихме да включим по едно предаване от всяка една от тях само за да очертаем по-прецизно нюансите на политическите послания на двете ксенофобски партии, представени в българския парламент.

„Държавата днес“ на АЛФА TV и вечерните „Новини“ на СКАТ. Анализът на трите партийни телевизии се оказва особено значим, като вземем предвид това, че междуременно и трите партии – Национален фронт за спасение на България като част от коалицията Патриотичен фронт, Атака и България без цензура - успяха да преминават бариерата от 4% и да получат място в 43-то Народно Събрание през есента на 2014 г.

2. Обществени промени и промени в ролята на електронните медии за формиране на масови представи, нагласи, знания, стереотипи и предразсъдъци за ромите

С падането на авторитарния режим на Тодор Живков в България се създаде реална възможност за промяна на модела на националната държава от етнически, утвърждаващ господството на най-голямата етническа общност и потиснатото/неравностойно положение на останалите (характерен за страните от Централна и Източна Европа) към политически или западноевропейски модел, организиращ принцип на който е равенството пред закона на всички граждани, независимо от етническата или религиозната им принадлежност. Това бе много повече от теоретична възможност. Ако тя се бе реализирала, вероятно социалният статус и медийният образ на ромите щяха да бъдат по-добри. За да си обясним какво се случило на практика се налага известно отклонение от темата.

При комунистическия режим, възприел манихейската етика на дуалистично представяне на света, който разделя хората и социалните групи на „добри“ и „лоши“, всяко различие рискува да бъде нравствено заклеймено като „зло“ и всяка малцинствена група – също. По времето, когато в Западна Европа и Съединените щати се осмисляха уроците от двете световни войни и факторите, довели до дехуманизиране и геноцид над милиони хора заради различието им, когато се променяха национални закони, международни споразумения, училищни програми, социални политики, за да не се повтори отново този апокалипсис, в България такъв дебат не се случи. Всички беди, свързани с национализма и етноцентризма бяха приписани на капиталистическия режим. Самоласкаехме се за изключителната толерантност на българския народ, без да си даваме сметка за това, че всъщност за огромни части от населението не може и да се говори за толерантност, а просто за безразличие и някаква търпимост към различието, при масовото убеждение, че институционално закрепеното неравенство между мнозинството и малцинствените групи е разбиращо се от само себе си – държавата е на българите; и справедливо – защото поправя минали несправедливости. За

продължителен период от време етнически различните систематично се представяха като въплъщаващи различни „злини“, социални и културни недъзи. Една специфика на комунистическия режим в България бе индоктринирането на негативни репрезентации за малцинствата чрез използването на негативни характеристики за малцинствените общности в основни партийни документи, в речите на изтъкнати партийни и държавни лидери, в сводките на МВР и Държавна сигурност, които след това се пренасяха като клишета – винаги изразявани по един и същи начин – в медиите, в справочната литература, в масовите „просветни“ мероприятия на политическата „учебна година“ и на дейността на Отечествения фронт, профсъюзите, ДКМС и женските организации, за да стигнат до всеки един и да се запечатат в подсъзнанието му. Това клиширано облъчване на населението с негативни репрезентации за „различните“, разпалването на подозрения и страхове спрямо големите етнически и религиозни малцинства, както и включването на обикновените хора в смесените райони в репресиите срещу тях по време на асимилационните кампании, доведе до рязко нарастване на етнонационализма сред българите.

Комунистическият режим в България не прие налагания от Съветския съюз модел на федерално устройство на държавата ни, въпреки натиска и въпреки първоначалните податки, че ще е склонен на подобно решение, особено след оказания натиск стотици хиляди българи да бъдат записани като македонци. След смъртта на Сталин и идването на власт на Тодор Живков бе затвърден етнонационалистическият модел на „национализираща национална държава“ (Brubaker 1996, 2000). Комунистическата партия проведе редица политики, насочени към асимилацията на големите етнически и религиозни общности в страната. Те имаха общо съдържание, въпреки че се отличаваха в детайлите при всяка една от групите, подложени на асимилационен натиск. Първите действия бяха насочени към ограничаване на влиянието на религиозните институции и водачи чрез политически репресии от всякакъв вид и в различен мащаб, икономически натиск и агресивна атеистическа пропаганда. Втората стъпка по отношение на най-голямата малцинствена общност – българските турци – бе насочена към намаляване на абсолютния им брой и относително тегло чрез изселване: бяха подписани две изселнически спогодби с Република Турция, в резултат от което 155 000 български турци напуснаха страната в периода 1948-1951 г. и още 113 000-130 000 – след

изселническата спогодба от 1968 г.⁶. След това бе конструирана „единна система на социалистическите празници и ритуали“, целяща унифицирането на цялата празнична система. Първоначално бяха наложени моделите за общи ритуали при празнуването на трудови и инициационни празници (абитуриентски балове, тържествено изпращане на момчетата в казармата и др.), на атеистично по съдържание „даване на име“ на новородените, както и „социалистически сватбени ритуали“. По-късно бяха създадени и унифицирани погребални ритуали, което бе особено травмиращо, особено за вярващите хора от всички вероизповедания. За да се осъществи по-безболезнено този „културен инженеринг“ бе създадена нова интелигенция на отделните етнически групи и бе обучен и овластен партийен актив от представители на етническите и религиозните малцинства, верни на комунистическите идеи, които трябваше да работят за ускорени промени в бита и културата на малцинствените общности и приобщаването им към „социалистическата нация“. След време, след активна идеологическа работа на местно ниво се пристъпваше към смяна на имената – първо на част от циганите-мюсюлмани (1960-1962 г.)⁷, после на българите мюсюлмани (1969-1973 г.), на „потомците на смесени бракове“ между турци и българи (1980-1984), на останалите роми-мюсюлмани (1981-1983 г.) и накрая на всички български турци (1984-1985 г.). Успоредно със смяната на имената, която по правило протичаше с груба принуда, а на места - с ексцесивно насилие, бе наложена забрана за носенето на традиционно облекло, за слушането на турска музика, за говоренето на турски език на публични места, за извършването на каквито и да било ритуали, свързани с мюсюлманската вяра (обрязване на момчетата, религиозни сватби, погребения, почитане на мъртвите, празнуване на религиозни празници). Всичко това ставаше в контекста на продължилото с години честване на 1300-годишнината от създаването на българската държава. То се съпровождаше от активно пренаписване на учебниците по история, с което се целеше вменяване на вина на съвременните български турци за насилието при завладяването на България от османските турци през 14-ти век и за потисничеството на българите по време на османското управление, както и вменяване на вина на българите

⁶Евреите и руснаците в страната станаха обект на първите масови изселвания след Втората Световна война, но тяхното изселване бе по-скоро наложено на страната от външни сили – под натиска съответно на Съветския съюз и на Израел и неговите съюзници.

⁷В Писмо на завеждащ отделите „Пропаганда и агитация“ от април 1962 г. се докладва, че „около 107 000 цигани, от които 45 000 турчещи се доскоро, приеха български имена и българска национална принадлежност“.

и циганите мюсюлмани за това, че предците им са приели исляма в годините на османското управление⁸.

Медиите бяха включени с цялата мощ на тоталитарната пропаганда за разпалване на българския етноцентризъм във връзка с честванията на годишнината от създаването на първата българска държава. Контролирани от Комунистическата партия, те играеха важна роля при представянето на „различните“ като „опасни“ и/или „непълноценни“. Новъпреки предприетите огромни и мащабни мерки по асимилацията на големите етнически общности, те по правило се осъществяваха без особена медийна гласност по националните медии. Всеки път около всяка следваща стъпка се правеше опит да се създаде пълна медийна „спирала на мълчанието“ за характера и мащаба на асимилационните действия, които бяха представяни най-общо като „ентузиазирано приемане на българските имена и на единната обредна система“ от страна на асимилираните общности „по тяхна инициатива и настойчиви молби“. Но докато този модел сработи при циганите-мюсюлмани и до голяма степен – при българите мюсюлмани, прилагането му по отношение на турците срещна редица трудности. За да се осигури мълчанието и успеха на дезинформацията, комунистическата власт наложи ограничения за влизане в районите със смесено население, където бе извършено преименуването на българските турци през декември 1984 – март 1985 г.; започна активно да заглушава западните радиостанции, за да не достига до българските граждани нецензурирана информация за събитията; наложи наказания за слушането на „вражески радиостанции“ и всеобхватна цензура върху медийното представяне на събитията в страната. Паралелно с това тя разпространяваше слухове за диверсии, тероризъм, саботажи на стотици тайни организации на българските турци и мюсюлмани и разпалваше масови страхове от възможни конфликти с Република

⁸Това бе идеологическо насилие, което се осъществяваше с различни методи. То се постигаше организирано в училище в часовете по история и литература и бе вменено като задължение на учителите с цел – психологическо дистанциране на децата от мюсюлманските общности от груповата им мюсюлманска идентичност и улесняване на приемането на налаганата им българска/атеистична идентичност. Полагаха се систематични усилия у децата да се формира омраза към собствените им общности, на практика – да намразят себе си, тъй като груповата идентичност е съществена част от личностната идентичност. Това имаше разрушителен ефект върху развитието на личността на много хора. Друг метод бе фолклоризирането на мисленето на хората за миналото, като по този начин се отключваха подсъзнателни колективни страхове и се притъпяваше рационалността. Налагането на фолклорното възприемане на „другия“ като опасен и „чужд“ бе регламентирано в методиките за преподаване на история (Исов 2005), но се прилагаше като изпитан метод и в трудовете, посветени на обяснението на „възродителния процес“, особено в книгите на Дюлгеров (2000) и Ст. Михайлов (1992)⁸, както и от електронните медии в този период. Така се отрищваше ирационалното, подсъзнателно, първично възприемане на различността като изключително опасна чрез постоянно позоваване на народната памет, фиксирана в песни, легенди и митове. Ромите пък изобщо липсваха в учебниците и в историческата литература, затвърждавайки нагласата за тях като за незначима и непълноценна група.

Турция, представяна като инспиратор на „исканията“ на нелегални групи за автономия, иредентизъм, сецесия на Източна България и присъединяването ѝ към Република Турция. В условията на Студента война това бе възприемано от хората като заплаха за война, включително – за нова Световна война.

Етническите напрежения станаха обект на усилено медийно внимание и истерична пропагандна кампания през 1989 г., когато българските турци организираха серия от протестни акции срещу насилствената асимилационна политика. Това, което поразяваше дори привикналите с авторитарната медийна пропаганда бе лекотата, с която социалните проблеми в страната се “превърщаха” в етнически, това, което Госийо нарича „всепроникваща “етнизация” на публичния и на частния живот”. Понятието включва етнизирването на наративните и интерпретативните рамки, на възприятията и оценките, на мисленето и чувстването при всеки случай, в който социалните актори могат да бъдат видени като представители на различни етнически групи, а при описанията на “другите” се използват емоционални и крайно опростени стереотипи, демонизиращи съгражданите ни. Жертвите на асимилаторската политика бяха системно представяни от партийните лидери и медиите като отговорни за предприетата асимилационна политика заради системно увреждане на националните интереси, като „заплаха за националната сигурност“, „пета колона на Турция“, „диверсанти“, „терористи“, „религиозни фанатици“, с което се целеше да се оправдае асимилаторската политика и насието по отношение на тях, да се обясни забавеното икономическо развитие с щетите от техните „диверсионни действия“, да се мобилизира мнозинството от населението около загубилата авторитет и доверие Комунистическа партия и лидера ѝ Тодор Живков, представяни като „спасители“. Така и под влиянието на медийната пропагандна етнонационализъм на голяма част от българите се засили неимоверно, а скептично настроените към интерпретацията на събитията, налагани от комунистическите лидери и журналистите, бяха объркани, уплашени и неспособни за организирани действия срещу насилническата асимилационна политика по отношение на съгражданите им.

Потресът от удавените в кръв протести на българските турци през май 1989 г., и от последвалото ги прокуждане на близо 370 000 души само за три месеца, доведе до пълен срив на доверието в Комунистическата партия за огромен брой български граждани. Нравственото негодувание срещу насието на режима и ограничаването на основни свободи и права за всички, наред с разочарованието от икономическия застой и

политическата неспособност да се управляват процесите в страната, бяха в основата на масовото въодушевление и обединение на милиони хора около надеждите за бърза коренна промяна на политическия режим от авторитарен в демократичен, за промяна на икономическата система по посока на пазарната икономика, и за преодоляване на междуетническите напрежения, след като бе обявено падането на Тодор Живков от власт. Първите политически решения на все още управляващата Комунистическа партия за възстановяване на мюсюлманските имена на българските турци и мюсюлмани и за преустановяване на продажбите на жилищата на заминалите за Турция на трети лица даваха надежди, че е възможно безкръвно решаване на етническата криза и промяна на националния модел. Стартира публичен дебат за решаването на етническите проблеми, в който дейно участие вземаше сформираният в края на 1989 г. Комитет за национално помирение от средите на Клубовете за гласност и преустройство. В него членуваха учени, писатели и поети, музиканти, кинотворци, журналисти, представители на българската интелигенция от всички етнически общности в страната. Техният нравствен авторитет легитимираше борбата за възстановяването на правата на представителите на етническите и религиозните малцинства и тезата, че демократизацията не може да се случи, ако не бъдат гарантирани равенството на правата и зачитането на достойнството на всеки гражданин, независимо от етническата или религиозната му принадлежност. В началото на прехода към демократично преустройство на държавата много журналисти от печатните и електронните медии осигуряваха трибуна на техните призови за помирение, за възстановяване на отнетите и погазени основни права на малцинствата, за наказание на виновниците за разпалените етнически напрежения и недоверие.

През 1990 г. президентът Желев покани като свои съветници и експерти по етническите и юридическите въпроси ръководителите и активисти на Комитета за национално помирение. Идеите за промяна на типа национална държава – от етнически (държава на етническите българи, които упражняват политическата власт, в чиито ръце е съсредоточена икономическата власт и които налагат културата си като еталон за национална култура) в граждански (нация на равноправни граждани, обединени от общи закони и общи за всички права) вдъхновяват дейността на множество неправителствени организации, изследователски центрове, артистични колективи. Разширява се кръгът на журналистите, които споделят и пропагандират тези идеи извън столицата, в регионалните медии.

Успоредно с тези процеси на демократизация на българското общество започна противодействието им още от декември 1989 г. Част от партийните активи в районите със смесено население, служители от държавна сигурност и отделни стопански ръководители в Източна България използваха страха от загубата на извоюваните позиции, от възможни наказания за безобразията през „възродителния процес“ и от евентуален реваншизъм от страна на мюсюлманските общности и мобилизираха значителна част от населението от смесените райони срещу възстановяването на правата на малцинствата, срещу демократичните промени в страната, за възстановяване на статуквото отпреди 10.11.1989 г.⁹. С тяхна подкрепа бяха сформирани близо 20 регионални и национални националистически организации за активно противодействие на решението на Държавния съвет и на Министерския съвет от 29.12.1989 г. за промяна в националната политика и за възстановяване на етнокултурните права на малцинствата. Излезлият от затвора Ахмед Доган, отново с подкрепата на Комунистическата партия и ръководни среди на Държавна сигурност, създаде Движението за права и свободи, което първоначално бе определено като защитаващо интересите на турците и мюсюлманите в страната. Етнизацията на съществуващите политически и социални противоречия в страната се превърна в основен обяснителен модел на съществуващите и нововъзникващите конфликти и в основен политически ход за мобилизиране на „своя електорат“ за всички партии. Дълбоката икономическа депресия създаде допълнителни условия за задълбочаването на отчуждението от държавата на голяма част от населението, за нарастване на несигурността и криминалната престъпност, за затварянето на общностите и за демонстрациите на етноцентризъм в най-разнообразни ситуации. Мобилизирането на етническата и на религиозната символика с оглед постигането на тесни групови политически интереси се очерта като един от най-взривоопасните модели на политическо поведение в пост-тоталитарното общество.

Медийният интерес бе изместен от дебатиране на модела на националното устройство и изграждането на нова гражданска култура за значимостта и смисъла на гражданските

⁹Приемам определението за „етническа мобилизация“, което дава Беатрис Друри: „процес, в който членовете на дадена етническа група при определени ситуации: първо, развиват по-високи нива на групово съзнание в сравнение с другите групи; второ, използват културни критерии или други символи за своето обединение (включително религия и фенотип), за да изострят границите между себе си и другите; трето, подготвят, организират и консолидират своите ресурси, за да подготвят колективни действия и четвърто, предприемат действия, обикновено политически, за да защитят, осъществят и/или създадат колективни цели, в противоположност на стремежа за постигане на целите индивидуално“ (Rex, Drury 1994).

права и на свободата към етнизираниите партийни борби за власт. Все по-голям акцент в медиите започна да се отдава на страховете¹⁰ и загубите на българите, които се представяха и изживяваха като застрашено малцинство (и на необходимостта да се ограничат правата на „другите“, на „малцинствата“, за да се съхранят етноцентристки разбираните „национални интереси“). Политици журналисти непрекъснато търсеха и откриваха нови доводи - действителни или мними - закрепващи убеждението, че етническите българиса жертва на пряка или относителна депривация. Твърдеше се, че държавата в лицето на главните си институции - народно събрание, правителство, президент, съд - системно ги “предава” в името на конюнктурни политически интереси, извършвайки по този начин “предателство към националните интереси”. Като основно доказателство се сочеше пробивът в структурите на властта - включването на представители на малцинствата на възлови места в основните държавни институции. Разпространяваше се схващането, че ДПС е организация, която не е насочена дори към защитата на интересите на българските турци и мюсюлмани, а провежда интересите на Република Турция и се стреми към дестабилизиране на положението в страната и изостряне на етническите напрежения с цел - постигане на пълна културна, икономическа и политическа автономия на районите със смесено българо-турско население, постепенното им отделяне от България и присъединяване към Турция. Оттук - откритата враждебност и агресивност към ДПС и българските турци и мюсюлмани бе “естествена”, лесно предвидима реакция от тяхна страна. Очевидно, съкратените срокове, в които бяха възстановени културните и особено политическите права на представителите на малцинствените общности след многогодишната индоктринация на идеите, че те представляват заплаха за българските национални интереси, без необходимите публични дебати и просветна медийна кампания, доведоха до масово поддаване на националистическата риторика на местната партийна

¹⁰Факторите, изострящи чувствителността към проблемите на етническата идентичност или поддържащи високо фоново поле на напрежение, непозволяващо на тези проблеми “да слязат от сцената”, бяха от най-разнообразен порядък: страхът за интегритета и целостта на държавата; страхът от “демографска инвазия на малцинствата”; задълбочаващата се икономическа криза и драстичното нарастване на безработицата; безпокойствата, свързани с ислямската експанзия в световен мащаб и страховете, свързани с евентуалното ѝ отражение у нас; страхът от развитието на събитията в бивша Югославия и бившия Съветски съюз и от възможните им последици за България; чувството за относителна депривация в сравнение с турците, които в периода 1990-1992 г. възвърнаха имената си, религиозните си права, правото на обучение на майчин език, домовете си, изданията си и т.н., докато българите бяха изместени от възлови места в управлението, трябваше да връщат закупените след дълго чакане и многобройни трудности жилища, трябваше да понесат моралната отговорност за действията по време на “възродителния процес”, страховете, свързани с влошаващата се криминална обстановка в страната.

номенклатура и на новосформираните националистически организации. Към това трябва да се добави объркването, причинено от видимото отслабване на държавната власт в този преходен момент, страхът от нарасналата обществена ентропия, от липсата на граждански структури и демократични традиции, от кризата на ценностната система - фактори, засилващи страха от “разпадане на българската нация”.

От 1990 г. ромите (не само мюсюлманите, а ромите като „общност“) също станаха постоянен обект на медийно внимание и на постоянни негативни репрезентации. Те бяха свързани с представянето им като криминални престъпници, подложили на масов терор обедняващите българи с постоянните си кражби в условие на пълен отказ от страна на силите на реда да се намесят и да наложат спазването на закона. Така, на пръв поглед парадоксално, точно в периода на пост-социализма, когато се радвахме на всяка проява на жадуваната от десетилетия свобода на словото, влиянието на медиите за формиране на негативни представи, нагласи, стереотипи и предразсъдъци за ромите в страната рязко нарасна. Много българи, живеещи в пряк контакт с ромско население започнаха да изпитват страх от тях е трудно да се определи дали тези чувства станаха предмет на засилен медиен интерес или бяха породени от медийното отразяване на рязко увеличилата се криминална престъпност в страната (често лейбъблизирана като „циганска престъпност“) и от неумението/нежеланието на органите на реда да ѝ се противопоставят. На места разпаленият от стоящи в сянка политически сили и заинтересовани групи страх от ромите чрез средствата за масова информация приемаше болезнени форми и бе причина за включването на българи в различни акции срещу ромското население, някои от които имаха откровено расистки характер. До голяма степен това се дължеше на начина, по който медиите отразяваха социалните промени в страната. Контент анализът на публикациите за ромите в 8 вестника с национално разпространение и 5 регионални вестника за периода февруари – юни 1994 г.¹¹ показва, че 33.3% от публикациите им са били посветени на „престъпността сред ромите“, още 17.5% - на групови конфликти между роми и българи, надхвърлящи посегателството върху собствеността и насилието върху отделна личност, 11.6% - на участието на ромите в политическия живот, връзките им с различни политически партии, купуването и продаването на гласове (т.е. отново противообществени прояви), 7.0% - за дейността на различни организации за интеграцията на ромите в обществото.

¹¹Обект на изследването са публикациите за ромите в националните вестници „Демокрация“, „Дума“, „24 часа“, „Стандарт“, „168 часа“, „Труд“, „Ношен труд“, „Жълт труд“ и пловдивските издания „Пловдивски новини“, „Глас“, „Марица“, „Неделен новинар“, „Общински вестник“.

Сумарното въздействие на всички публикации от подтема „Кражби и обири“ е, че читателят остава убеден в генетично заложените престъпни наклонности в ромската общност. Натуралистичните описания на насилия и убийства, извършени от роми внушаваха, че българите като общност са застрашени от циганите като общност. Характерни заглавия за този период бяха: „Човешка кръв повръща земята българска“ („Нощен труд“, 16-17.03.1994); „Циганин наръгва 70 пъти жертвата си, изнасилва изстиващото тяло“ („Новинар“ 13-19.03.1994 г.); „Циганска отмъстителност взема жертви“ („Нощен труд“, 24-25.03.1994); „Съсечен труп в чувал плува в Слатинската река“ („Жълт труд“, 18-24.02.1994); „Столипиновци безчинствали из гробищата“ („Пловдивски новини“, 07.04.1994); „Мизерстващи цигани разграбват гробища“ („Демокрация“, 07.03.1994); „10 пъти по-активни са ромите в престъпния свят у нас“ („Труд“, 17.02.1994 г.) (КЗМП 1994).

Така още през 90-те години медиите се включиха активно в пренаписването на дневния ред на обществото; в изместване настрана на темата за последователна демократизация, включваща свободата, равенството и гарантираните равни права на всички нейни граждани, независимо от етническата и религиозната им принадлежност; в заменянето ѝ с темата за „относителната депривация“ на българите и „привилегиите за малцинствата“, характеризирани като „национално предателство“. Другата промяна, която се наложи, бе засилването на развлекателната страна на медийните продукти с цел привличане на повече зрители/читатели, поради което насилията, престъпността и всички „лоши новини“ постепенно станаха основните информационни събития. Малцинственият етнически произход на извършителите се разглеждаше от журналисти и редактори като допълнителна атракция и съобщаването на етничността на заподозрените стана норма в медиите. Тези две тенденции, развивани във времето, доведоха до рязко спадане на вероятността за промяна в националния модел и до засилване на негативните репрезентации за ромите до степен на пълната им дехуманизация.

В годините на прехода ролята на електронните медии като основен информационен канал и канал за формиране на знания, нагласи, стереотипи и предразсъдъци по отношение на различни социални групи нарасна неимоверно. От една страна това засилване на влиянието ѝ се обяснява с отпадането на цензурата, налагана в продължение на десетилетия от комунистическата партийна система. От друга страна то се дължи на чисто количествени промени: в този период бурно нарасна броят на телевизиите и частните радиостанции в страната. С навлизането на нови технологии

стана възможно рязко да се подобри качеството на телевизионните предавания, да се увеличи многократно обхвата на събития от целия свят и от всяко кътче на страната ни, да се представя повече и по-добре структурирана информация за по-кратко време. Освен това всички телевизии (и печатни медии) извършиха сериозни промени в работата си, за да ангажират пряко членовете на аудиторията си или поне „да се доближат“ до всекидневните проблеми, радости и скърби на „обикновения човек“. Телевизията започна да претендира, че е главен изразител на позициите, нагласите, чувствата и исканията на този „обикновен човек“. Всичко това доведе до неимоверно нарастване на психологичното ѝ въздействие върху зрителите: от краткотрайно повлияване на настроението до формиране на устойчиви нагласи, поведенчески модели и представи за заобикалящия свят (Bryant, Zillman 2002)

Освен технологичните и дискурсивните промени в самата телевизия, други сериозни социални промени допринесоха за засилване влиянието на медиите при формирането на нагласи и стереотипи за ромите. Най-важната от тях е постоянното стесняване на възможностите за мнозинството от не-ромите да формират сами знания и нагласи за тази етническа група в резултат от активно равностойно взаимодействие с представителите ѝ. Масовата продължителна безработица сред ромите, засилването на пространствената и училищната сегрегация направиха контактите с тях редки, епизодични, неперсонализирани и твърде неравностойни¹². Така медийните

¹²По данни на представителното изследване „Утвърждаване на социалистическия начин на живот сред българските граждани от цигански произход“ от 1980 г., 84% от ромите са работили на постоянно място в социалистическите индустриални предприятия, в селското стопанство или услугите. Мнозинството от тях са прекарвали целия си трудов стаж в смесени трудови колективи и са имали приятели не-роми. Масовата безработица сред ромите започна след 1990 г. Високата безработица в страната и по-ниското образователно и квалификационно равнище на мнозинството роми прави все по-трудно включването им в регулярния пазар на труда и силно ограничава възможността за сформирани на по-непредубедена и позитивна нагласа към ромите като към колеги.

Едва през последните години поради намаляването на броя на децата в училищна възраст и пред заплахата много училища да бъдат закрити, ако не приемат ромски деца, отново нараства броят на ромите в смесени класове. Много често, обаче, ромските деца в тези смесени класове са по-неподготвени за училище от връстниците си българчета и контактите съвсем не са равностойни не само от гледна точка на социалния статус на родителите. През годините на прехода мнозинството от ромските деца поради финансови затруднения не можеха да ходят на детска градина, където да бъдат подготвени за изискванията в училище, а нискообразованите родители на голяма част от тях не бяха в състояние сами да ги подготвят за прехода от детство към училищните изисквания и дисциплина, т.е. стартът не е равен. В същото време за мнозинството от тях българският език не е майчин, те тръгват на училище, без да владеят добре официалния език на преподаване, а това затруднява сериозно възможността им да се справят добре с училищния материал. Поради хроничен недостиг на средства в публичните фондове за образование, подготвителните и извънкласните занимания с децата, които имат трудности при усвояването на учебния материал бяха прекратени в продължение на години, а след това въвеждането им в много училища стана срещу заплащане, което отново изключи мнозинството от ромските деца. Учителите не са подготвени да реагират, когато някое от децата тормози съучениците си поради предубедеността си към тях, заради етническото им различие, заради недоброто владение на български език или заради бедността на семействата им. Много от ромските деца се чувстват жертви на враждебно

репрезентации станаха основен източник на информация за тях, изместващ личния опит.

По времето на социализма официалната идеология се опитваше да намалява значението на етническите различия чрез културна асимилация, но и чрез масово включване на представителите на различните етнически общности в социалистическата образователна система, икономика и дирижирани „обществени дейности“. Въпреки масовото включване на ромите в социалистическия пазар на труда и бързото преодоляване на масовата неграмотност в общността им, те продължиха да бъдат групата с най-нисък социален статус в българското общество. В годините на постсоциализма бяха възстановени езиковите и религиозните права на малцинствата както и правото им да развиват своята култура и да отстояват правото си на етническа и религиозна идентичност, но в същото време икономическият статус на големите малцинствени общности рязко се влоши, а лозунгът за свобода на словото доведе до налагане и приемане като „нормално“ разпространяването на открито ксенофобски репрезентации за някои от тях, особено за ромите, в медиите, на политическите трибуни, във всекидневния живот. Едва в предприсъединителния период започнаха по-сериозни опити да се ограничи свободното разпространение на реч на омразата в медиите. Бе приет Закон за защита от дискриминация, който отново постановява недопустимостта и наказуемостта на разпалването на вражда и омраза към хора и групи на базата на техните различия по расов, етнически, религиозен, културен или социален признак. Бе създадена и започна дейността си Комисията за защита от дискриминацията. Бе приет Етичен кодекс, в който бяха формулирани принципите и

отношение, други отговарят на тази враждебност с агресия. Така дори когато са заедно в клас невинни деца имат позитивни взаимоотношения и невинни формират позитивни нагласи към етнически различните. Дори когато това се случи, взаимоотношенията прекъсват след напускане на училище, и други фактори започват да играят по-важна роля във формирането на нагласите спрямо ромите. Речта на омраза, която използват все по-голяма част от политиците в българския парламент, стереотипното представяне на ромите по медиите и конформизмът към масово споделяните стереотипи за тях като понискостояща група могат да изличат до голяма степен добрите спомени от приятелство с ромски деца в училище. В други случаи противоречието между позитивен личен опит от взаимодействието с колеги или съученици-роми и медийния им образ води до приемане на масово разпространените негативни стереотипи като валидни за групата, а съучениците/колегите или приятелите роми са обособени в суб-група на „изключението от правилото“.

В годините на прехода рязко се увеличи и пространствената сегрегация на ромите, така че все по-малко етнически българи имат за съседни роми, с които да поддържат добри съседски взаимоотношения. Тези пък, които живеят в съседство с големи гета, в които е формирана култура на гетото, силно различаваща се от тази на останалото население, обикновено нямат позитивни контакти и добри лични впечатления от тях, напротив. Така все по-малко български граждани имат възможност да встъпят в равностойни отношения с роми и да си изградят сами позитивен образ за тях. Медиите формират знанията и чувствата им към тази общност наред с усвояваните у дома представи и знания или дори в по-голяма степен.

правилата на журналистическата етика. Изследователите на медиите посочват, че в резултат от всички тези промени откритата (традиционна) реч на омразата е намаляла в мнозинството от печатните и електронните медии в сравнение с това, което сме чели, наблюдавали и слушали през 90-те години на 20-ти век (в изследвания на БХК, Институт „Отворено общество“, МВМД и др.). Настоящото изследване има за цел да провери дали тези наблюдения са в сила за най-гледаните телевизии в страната.

3. Основни резултати от медийния мониторинг

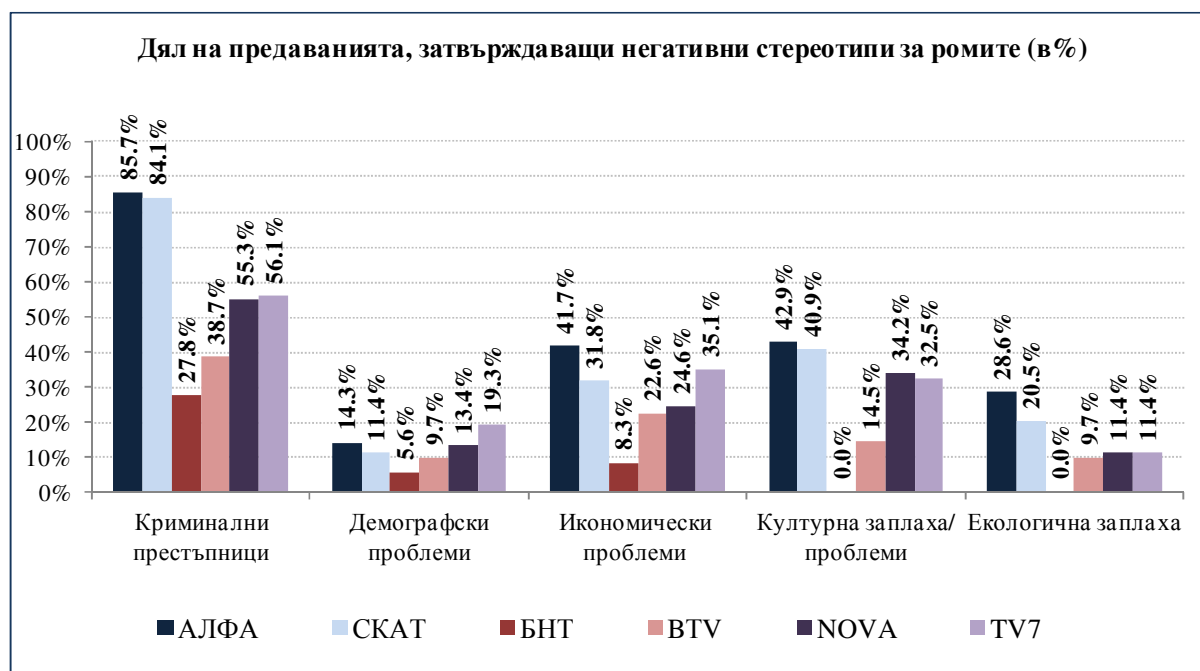
През изследвания период (01.01.2014 до 30.06.2014 г.) са излъчени общо 426 предавания за ромите в наблюдаваните 10 телевизионни емисии. Така огромната част от зрителите в страната сутрин и вечер са имали възможност да гледат средно по 2.5 предавания за ромите, ако превключват постоянно най-гледаните телевизии. Като имаме предвид, че БНТ, bTV и NOVA излъчват сутрешните си новинарски блокове и по радиото и че имат и уебстраници, на които желаещите да ги видят могат да го направят по всяко удобно време, става ясно, че ролята им за формирането на нагласи и стереотипи за тази малцинствена общност са изключително големи. Трябва да имаме предвид също така, че ромите са много чести „герои“ и на други техни предавания, на които не е правен мониторинг, така че изследваните телевизии действително се оказват най-мощното средство за конструирането, потвърждаването и засилването на стереотипи за ромите в страната.

Новинарските емисии се следят по-често от по-възрастна аудитория, но телевизорът често се включва като фон в много домове, така че огромно количество хора са изложени на телевизионното влияние дори когато не гледат внимателно предаването, а просто се занимават с други рутинни дейности. Безработните, пенсионерите и домакините прекарват най-много часове пред телевизионния екран, така че те са изложени по-често и по-масирано на влиянието на телевизията. Дори да приемем, че част от възрастните хора са формирали позитивни нагласи за ромите в резултат от лични равностойни контакти с представители на тази общност в детската градина, училище, казармата и на работното място, постоянните предавания, показващи репортажи за това, как в малките селища млади роми ограбват и насилват беззащитни възрастни и самотни хора определено оказват негативно влияние върху нагласите им. Част от работещите – шофьори, фризьорки и др. – имат навика да включват радиопредаватели, а всички големи телевизии излъчват предаванията си и по радиото.

Така че на практика всички възрастови групи са изложени на влияние от страна на електронните медии. Колкото по-стереотипни са посланията им, толкова повече се възприемат безкритично от предубедените зрители и слушатели. Неособено предубедените също запомнят по-лесно масово разпространените стереотипни послания, особено ако по време на гледането на телевизия вършат и друго нещо (подготвят тоалета си за работа, подготвят закуска или вечеря, изпращат децата на училище или вършат друга рутинна дейност). Тези, които са формирали позитивна нагласа спрямо ромите са изложени на масиран натиск както от колеги, приятели и познати, така и от електронните и печатните медии да променят нагласите си в негативна посока. Ако те са подразнени от стереотипно негативно предаване за ромите по телевизията и решат да превключат канала, за да не го слушат, много вероятно е да попаднат на още по-предубедено предаване от друга телевизия. Така те също са подложени на негативните въздействия на медиите, дори когато самите медии не целят пряко подобна промяна на нагласите у потребителите на своите продукти, а искат просто да привлекат вниманието на повече хора и да им се харесат.

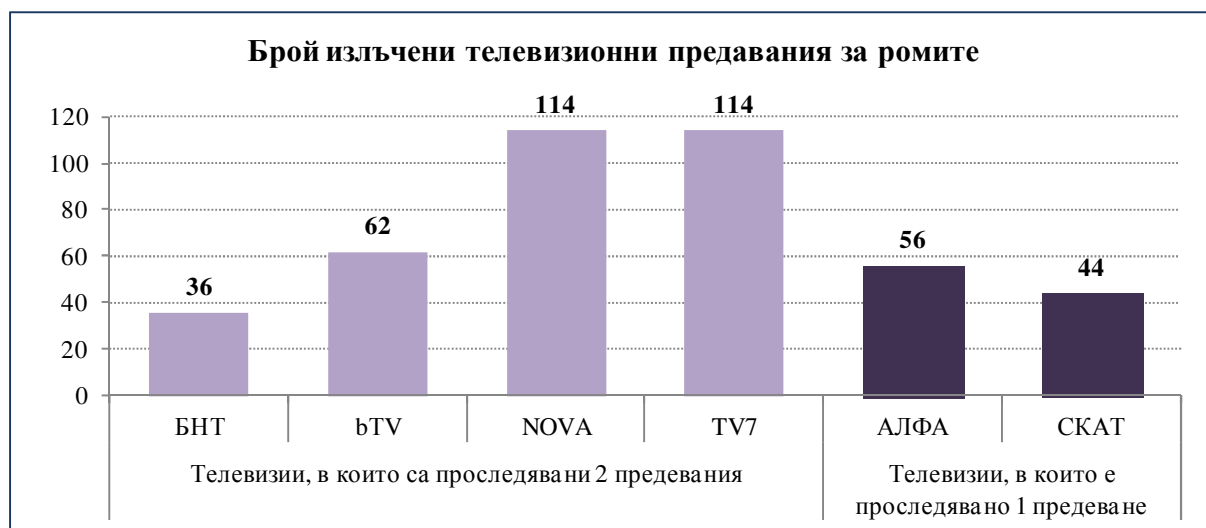
Длъжни сме още в началото да отбележим, че телевизиите, които наблюдавахме, се различават сериозно по начина на представяне на етничността и на ромите в частност.

Графика 1. Профил на телевизиите в зависимост от начина на представяне на ромите

Националната телевизия БНТв най-малка степен е центрирана върху етничността на българските граждани и е излъчила най-малко предавания за ромите – само 36 за целия изследван период. За редакторите и журналистическите екипи на тази телевизия етничността изглежда е свързана преди всичко с културни различия, затова много от техните предавания представят културата, празниците и обредите на различни ромски субгрупи по един позитивен начин. Предаванията за остри социални проблеми или за криминални прояви от особена значимост, в които са замесени роми, в повечето случаи са представени професионално, с привличането на мнението на експерти по разглеждания проблем и на роми – участници или свидетели на събитието или пък поканени като експерти.

Графика 2. Брой излъчени телевизионни предавания за ромите в периода 01.01.2014 – 31.06.2014 г.

Частните телевизии се издържат само от реклами, затова за тях високият зрителски интерес е от екзистенциална важност. Те се опитват да го задържат с повече развлекателни предавания, затова излъчват повече материали с насилие и „екзотични персонажи“. В наблюдаваните от нас новинарски емисии те очаквано по-често, отколкото БНТ излъчват репортажи по криминални хроники и прес-съобщения на полицията. За да се харесат на повече зрители (а и поради ограниченията във времето) те са по-склонни да представят сложните социални проблеми по опростен и стереотипен начин. Затова в сутрешните и вечерните новинарски блокове, които изследвахме, те забавляват и/или плашат зрителите с много повече предавания за ромите: bTV има 62 предавания; NOVA – 114; TV7 – също 114.

Телевизиите на двете крайни националистически партии СКАТ и АЛФА са проследени само с по една програма. За изследвания период АЛФА е излъчила 56 предавания за ромите в наблюдаваната програма, а СКАТ – 44. Очаквано всички предавания за ромите на тези две телевизии са негативни. Репрезентациите за ромите, които те разпространяват, са необосновани генерализации, представящи цялата общност като криминални престъпници, като група, представляваща сериозна заплаха за икономическото и културното развитие на страната, все повече – като демографска заплаха. Техните послания и предложения за решаване на така формулираните проблеми са крайни, но последователни и ясни: ромите трябва да бъдат обект на постоянен контрол и насилие от страна на органите на реда, институциите и гражданските структури. Най-добре би било да бъдат изолирани пространствено, но напоследък тази опция не се дискутира толкова често, колкото по времето на отец Гелеменов. Върху тях трябва да се оказва постоянен натиск, за да се задължат да спазват законите на страната. Трябва да се разрушат незаконните им постройки (без да се разрешава обаче харченето на бюджетни средства или на пари от европейските фондове за построяването на социални жилища за бездомните, защото „това е незаслужена привилегия“). Трябва да се налагат все повече и по-сурови санкции за всякакви „провинения“ или „нарушения“, които те извършват (странното е, че става дума не просто за нетърпимост към нарушенията на реда и закона, нещо, което дори депутатите на Атака правят постоянно, а за нетърпимост към ромите като общност, защото някои от тях нарушават закона). Трябва да се наложат допълнителни ограничения на достъпа им до медицински услуги (защото „не плащат здравни осигуровки“), въпреки разпоредбите на закона, който – последователно или не – урежда въпросите за достъпа. Трябва да се въведат допълнителни ограничения за ползването от ромите на социални услуги и помощи, защото има много българи, които са лишени от социално подпомагане. Трябва да се гонят от градовете, защото са шумни и замърсяват междублоковите пространства. Трябва да се гонят от селата, защото извършват беззакония и насилия. Всички, които не споделят такава идеология или не изпълняват тези призови са корумпирани или национални предатели.

3.1. „Преглед на печата“

Освен тези наблюдавани и анализирани от нас емисии, ромите са споменавани понякога и в прегледа на печата в сутрешните блокове на първите четири телевизии. Тъй като не сме анализирали тези съобщения по-нататък и не сме ги включили в броя на наблюдаваните предавания за ромите в графика 2, ще отбележим някои общи тенденции в представянето на ромите в тези рубрики. Това трябва да се направи, защото подборът на „най-важното“ и „най-интересното“ от печатните медии, който се прави в сутрешните новинарски емисии на наблюдаваните телевизии е още едно селектиране и наблягане на темите, които журналистите смятат, че трябва да бъдат представени като най-значимите социални проблеми, около които трябва да се фокусира вниманието на гражданското общество и/или на политиците или да се организира публичен дебат, за да се вземат решения. Този подбор на „най-актуалните теми“ в особено голяма степен разкрива влиянието на медиите при оформянето на „дневния ред“ на гражданското общество.

Най-често ромите са споменавани в прегледа на печата на сутрешния блок на bTV – общо 17 пъти за наблюдавания период. Вниманието на водещите в сутрешния блок на тази телевизия е било привлечено от шест публикации за криминални прояви или девиантно поведение на роми, три публикации за предстоящ строеж на общински жилища за бедни роми с пари на ЕС, четири публикации за ранни съжителства и раждания и др. Мнозинството от подбраните публикации за роми затвърждават масовите негативни стереотипи за тях като престъпници и като демографска заплаха, или засилват усещането на голяма част от българските граждани, че „ромите са привилегировани“. Може да се издигне хипотезата, че предубеденият подбор на статии, затвърждаващи негативни стереотипи към нехаресваната малцинствена група, и повторното привличане на вниманието на зрителите към тях като към „най-важното от печатните медии“ е косвено доказателство, че масово споделяните предразсъдъци и страхове, свързани с ромите са споделяни (в някаква степен) и от редакторите и водещите на сутрешния блок или се използват целенасочено от меркантилни подбуди. Това допринася за превръщането на негативните стереотипи и нагласи в част от господстващата идеология в българското общество.

Понякога коментарите на водещите допълнително засилват негативните стереотипи или предубежденията спрямо ромите. Нещо повече, има случаи, в които техните коментари на практика променят посланието на автора на публикацията, която цитират,

за да затвърдят вече съществуващ стереотип, поставяйки информацията в друг контекст (това изследователите на медийните ефекти наричат „фрейминг“, „рамкиране“). Характерен пример е публикация на в. „Сега“ от 03.02.2014 г. за предстоящ строеж на общински жилища за ромите¹³, в която журналистът от вестника акцентира, че обикновено много се говори за бъдещи намерения за подобряване на положението на ромите, но изключително рядко се прави нещо в тази посока. Телевизионната водеща Г. Шикерова прави коментар, който засилва усещането на много бедни българи, че всъщност проблемът не е в това, че за ромската интеграция или за намаляването на социалните неравенства между тях и другите много се говори, но се прави недостатъчно, а напротив, проблемът е, че ромите са привилегирани, въпреки че не заслужават такова специално отношение, не ценят полученото, унищожават социалните жилища, построени специално за тях. Ето нейният коментар: *„Ние ви показвахме преди време резултата от едно подобно строителство от Пловдив, Шекер махала, където едни блокчета бяха дадени на ромски семейства за обитаване. Изключително красиви бяха, когато бяха нови. Сега не изглеждат толкова добре, но не е минало много време от момента, в който им ги дадоха.“* Тези думи на водещата автоматично отключват складирани в паметта стереотипни картини на безобразно изглеждащи разрушени и разграбени блокове със социални жилища, предоставени на роми в различни периоди от време и новоформираният стереотип за това, че „тези хора не заслужават да се харчат пари за тях – за образование, жилища, подобрена инфраструктура“. Тук наблюдаваме в изчистен вид и ефекта на „праймिंगа“ (термин, въведен от изследователите на медийните ефекти за да се обозначи процесът на ненаатрапчиво, дискретно активиране на нагласи или когнитивни конструкти, складирани в паметта).

По подобен начин, водещ до затвърждаване и засилване на стереотипа за ромите като „привилегирани“ и „злоупотребяващи“ при получаването на социални плащания, телевизионните водещи коментират и публикация на в. „24 часа“ за предложението на партия Атака само пълнолетни родители да имат право на детски надбавки: водещият Константин Караджов го определя като *„едно много оригинално предложение на Атака...“*, а Генка Шикерова загатва за одобрението си за това предложение с думите: *„Има логика в това, защото на практика се получава така*

¹³Цитатът от публикацията гласи: *„България ще получи 86 млн. лв. от ЕС за жилища за 6300 роми. Все още нито един блок, финансиран с предишните 15 млн. лв. не е готов. Във Варна и Бургас се бунтуват срещу строителството.“*

може би, че те хем си взимат за тях родителите им детски, хем и те си взимат детски, защото са възпроизвели деца”. Така, без да познават добре съществуващата нормативна уредба нито практиката по прилагането ѝ, без да имат представа реално колко случаи на „злоупотреба“ биха били пресечени годишно с една нова промяна в наредбите за социално подпомагане, журналистите участват във формулирането на псевдопроблем, влияят върху формирането на обществено мнение за неговата значимост и справедливост, на практика лобират за вземането на решение за налагане на допълнителни ограничения при социалното подпомагане от името на гражданското общество и в името на справедливостта, но най-важното: засилват предубежденията и негативните стереотипи спрямо ромите и ерозират допълнително почти несъществуващата в българското общество солидарност и готовност за подкрепа на уязвимите лица и групи.

Общо взето като негативни и затвърждаващи негативни стереотипи са и публикациите за ромите, подбрани от водещите на TV7, макар те да са доста по-малко (наблюдаващите сутрешния блок са отразили едва осемпубликации за ромите, включени в прегледа на печата през изследвания период). Те се отнасят отново до проблеми на битовата престъпност, особено в селските региони; до лошия имидж за България, създаван от роми емигранти (две предавания). Подбрани са материали за незаконната сеч на българските гори. Тук отново наблюдаваме ефекта на „фрейминга“ („рамкирането“): както обикновено, вниманието е фиксирано върху дребните нарушители – ромите, които сечат дърва за огрев, а не към крупните бизнесмени, осигуряващи незаконното изсичане на хиляди декари гори и изнасящи дървесината в чужбина, нито към политиците и служителите в горските стопанства, които осигуряват политически и ведомствен чадър върху това престъпление. Специално рекламирана от водещия като „особено интересна“ е и една обширна публикация на в. „24 часа“, в която са представени парламентарни дебати преди повече от век, довели до ограничаване на правата на ромите без постоянно местожителство и на циганите-мюсюлмани да участват в изборния процес. Извеждането ѝ като „особено интересна“ засилва „прайминг ефекта“ на отключването на негативни нагласи спрямо ромите във връзка със стартирането на предизборната кампания за депутати за Европейския парламент, страховете от „масово купуване на ромски гласове“ и „решаващата роля на неграмотните роми за политическото управление на страната“.

Наблюдаващите сутрешната емисия на новините на БНТ не са отразили нито един материал за ромите в прегледа на печата с негативни репрезентации за тях в периода януари – юни 2014 г.

3.2. Репрезентациите за ромите в наблюдаваните медии

През първото полугодие на 2014 г. и в шестте наблюдавани телевизии е имало предавания, които затвърждават (в различна степен) негативни стереотипи и предразсъдъци за ромите. Това най-често се случва чрез **генерализации** (отделен случай се представя/възприема като типичен за дадена група и **като групова характеристика на всички нейни членове**). В изчистен вид генерализации от този тип срещаме в телевизионните материали на СКАТ и АЛФА, но се използват и от водещи и репортери на bTV, NOVA и TV7.

Ето типичен пример от телевизия АЛФА от 29.04.2014 г. Предаването е с характерното заглавие *„Безнаказана циганска престъпност в Старозагорско“*. Става дума за проблем с престъпността на малолетни извършители в с. Змейово, където няколко деца извършват системни кражби и обири. Взетите мерки – пробация, а за по-големите деца общественополезен труд – са се оказали неефективни. Недоволството от неефективната работа на институциите е довела до сериозни напрежения в селото. Журналистите от АЛФА не фокусират вниманието си върху неефективните работещите институции. Те имат парламентарно представена група, биха могли да инициират мониторинг и оценка на ефективността на работата на социализиращите институции и/или мерките за превенция и санкциониране на престъпленията, извършвани от малолетни, на базата на която да предложат по-ефективни начини за справяне с проблеми от този тип, включително и нормативни промени. Конкретно за наблюдавания случай биха могли да се предложат за обсъждане ветрило от мерки по отношение на децата и родителите им, за да се изберат и приложат най-подходящите, при постоянен и ефективен контрол от страна на институциите. Рамката, в която дискутират проблема, обаче, е друга: етническите взаимоотношения. Интервюирани са кметът на селото и пострадали от престъпленията жители. Кметът описва ситуацията по следния начин: *„Една малка групичка непълнолетни циганчета... Това са деца: между 5 и 6, 7-8 най-много, които се движат компактно. По цял ден вършат бели и калпазанлъци и нощно време крадат. Обстановката е много тежка, нищо не*

драматизирам... Миналата година имаше от теяциганенца осъдени по 16, 17 преписки... Ние не можем като държава да се справим с 5-6 малки момчета! Това са 5-6 малки деца! Обаче ще видите през какви дупки влизат – 17 см широка дупка. Само да му минат ушите вътре с главата и той е вътре!“

Репортерът обобщава чулото от кмета и двамата интервюирани селяни по следния начин: „Проблемът е в това, че едва ли не поради непълнолетието си циганчетата са недосегаеми. **Резултатът, вилнеещата циганска престъпност – ненаказана...** Според кмета на селото предвидените крайни мерки срещу циганския терор са крайно недостатъчни... Притеснени от апатията на властта и безпомощността на прокуратурата, **ужасените жители на селото предлагат да се приложат едно от следните решения за спиране на циганската престъпност в селото:**

- 1) *Налагане на сурови наказания за малолетните циганчета*
- 2) *Настаняване в социални домове на малолетните циганчета*
- 3) *Изселване на циганското семейство на малолетните циганчета*

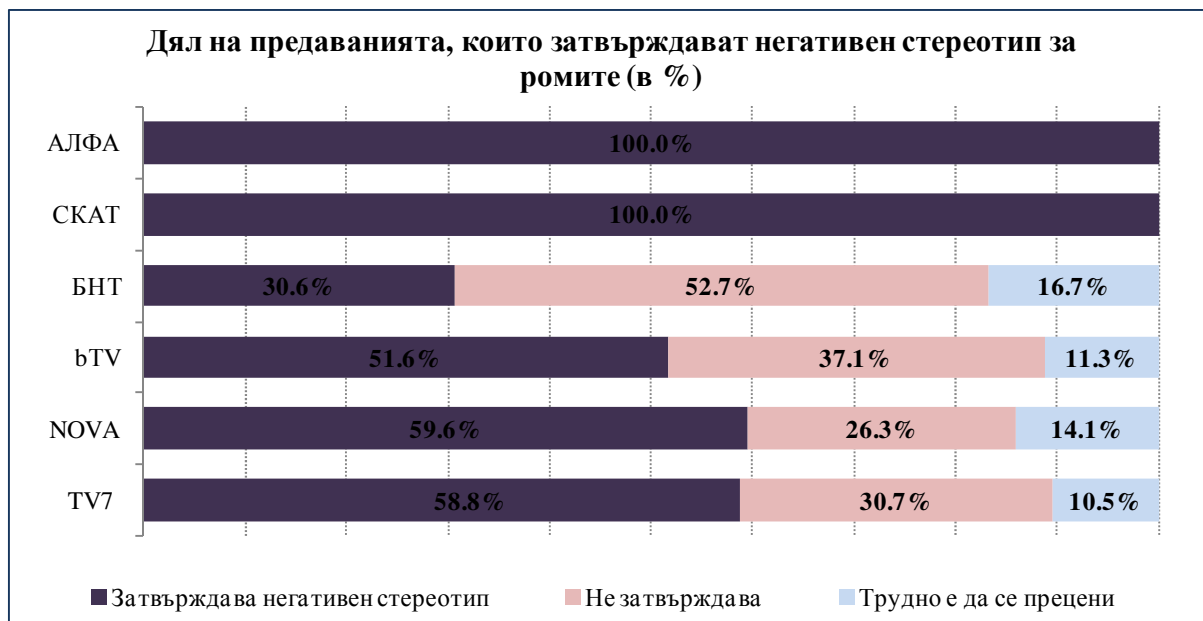
Местното ръководство на партия АТАКА не остана безразлично към жертвите на циганския терор.“

Цитираното по-горе предаване може да се използва и като пример за умело използване от медията на **фрейминга** за затвърждаване на негативните стереотипи. От гледна точка на интересите на обществото би било по-добре описаният случай да се разглежда като проблем на нарастването на дела на престъпленията на малолетни извършители (при постоянно намаляващ брой на децата в страната) и неефективността на съществуващите мерки или на дейността на институциите. Тогава можем да търсим възможности за подобряване работата на детските заведения, училището, семейството и др. като социализиращи и възпитаващи ценности институции (нещо, което те наистина не правят в достатъчна степен); на координацията между различни институции, занимаващи се със социализацията на децата, превенцията на престъпленията, коригиращи противоправното поведение, налагащи реда и закона и засилване взаимодействието между тях и т.н. Може да се върви и към инициране на промени в нормативната уредба с оглед повишаване ефективността на работата на институциите и на мерките за превенция и корекция. Журналистите от националистическата медия преформулират този проблем като проблем на междуетническите отношения, като по този начин допринасят за ескалация на

напрежението и прерастването му в етнически конфликт; представят противозаконните действия на няколко деца като типично поведение и присъща характеристика на членовете на цяла етническа група; разпалват силни негативни емоции по отношение на тази общност; предлагат различни репресивни мерки, чийто ефект в най-добрия случай би бил преместване на проблема в друго населено място или изместването му в друго време; представят се като „защитник на ужасеното население“, за разлика от неработещите държавни институции, въпреки че не демонстрират капацитет за справяне с действителния проблем.

Трети начин за засилване на стереотипите и предубежденията спрямо ромската общност е **постоянното повторение** на еднотипни негативни прояви на нейни представители при представянето ѝ; **постоянно асоцииране на ромите с едни и същи осъждани от обществото характеристики**: нежелание за работа; наплащане на дължими данъци, такси, осигуровки, услуги; паразитиране върху обществените средства за образование, здравеопазване и социално подпомагане; безотговорно родителство; криминална престъпност в цялото ѝ многообразие, извършвана с много жестокост и безскрупулност; незачитане и неспазване на законовите и моралните норми на обществото; придържане към културни образци, които нямат нищо общо с тези на макрообществото, които представляват заплаха за обществото. В различна степен това се прави на практика от всички наблюдавани телевизии. Графика 3 представя „приносът“ на всяка от тях за формиране и/или затвърждаване на подобно стереотипно и предубедено отношение.

Графика 3. Дял на предаванията на телевизиите АЛФА, СКАТ, БНТ, bTV, NOVA и TV7, които затвърждават негативни стереотипи за ромите (в %):

Тук трябва да направим поне една уговорка. Тя се отнася до публикациите, за които членовете на екипа не постигнаха съгласие дали затвърждават или не негативен стереотип. Често това са предавания за тежък социален проблем: ранни съжителства и раждания, криминални прояви или девиантно поведение, ранно отпадане от училище, които са оценявани като стереотипни от студентите-роми, и като не-стереотипни от другите двама оценители. Разликата в оценките обикновено се дължи на подценяването от страна на оценителите роми на изразената от журналистите позиция, неотчитането на факта, че журналистите са застъпвали либерална/не-стереотипна гледна точка, за разлика от гостите на предаването, например, или са правили анализ на социалния проблем, като са се опитали да представят обективно аргументите както на не-ромите и експертите, така и на самите роми. Друга част от предаванията разкриват амбивалентната гледна точка на репортерите и също не могат да бъдат определени еднозначно. Понякога предаването като цяло не е стереотипно, но има отделни реплики на интервюираните лица, на гостите на предаването или на самите журналисти, които са негативни и стереотипни; или има негативно стереотипно заглавие на журналистическия материал, което не съответства на сравнително обективното предаване и на неутралния тон на журналистите, които са го подготвили и представили. Отделихме тези предавания в рубриката „трудно е да се прецени“, защото в такива случаи има вероятност дори неособено предубедени хора да възприемат или запомнят

предимно стереотипните послания, дори ако те не са основните в журналистическия материал.

Публичната национална електронна медия БНТ не само най-рядко е фиксирала вниманието на зрителите върху предавания за ромите, но и най-рядко ги е представяла негативно и стереотипно.

Относително по-рядко е представянето на ромите по негативен стереотипен начин от частната телевизия bTV и като интензитет на предавания за ромите, и като начин на представянето им. Но все пак половината от предаванията на ромска тематика на тази телевизия са били стереотипни и негативни. Другите две частни телевизии –NOVAи TV7 – са излъчили внушителен брой предавания за ромите и в мнозинството от случаите (на практика две трети) тези предавания са затвърждавали негативни стереотипи за тях.

Репрезентациите за ромите в наблюдаваните предавания на двете крайни националистически партии в България – Атака и Национален фронт за спасение на България –са относително много, като се има предвид, че сме наблюдавали само по една програма от телевизиите АЛФА и СКАТ. Всички те са изцяло негативни и с почти едни и същи изразни средства затвърждават негативни стереотипи, разпалват страхове и омраза към ромите, представят ги като демографска, културна, икономическа и екологична заплаха, като вътрешен враг, системно застрашаващ националната сигурност. В същото време политиците и журналистите в тези две партийни телевизии постоянно повтарят, че управляващите елити на страната отказват да противодействат на тази заплаха под натиска на европейските институции и поради възможността да разчитат на гласовете им срещу дребни суми или социални придобивки. В почти всички предавания за ромите те внушават, че „управляващите“ ги оставят безнаказано да безчинстват и да паразитират върху социалните фондове; че вместо да се грижат за подобряване на състоянието на обеднялото българско население, те насочват оскъдните бюджетни средства и европейските субсидии главно за ромите.

В настоящия анализ групирахме основните стереотипи за ромите, разпространявани и засилвани от електронните медии в България (по-точно – от наблюдаваните телевизии) по следния начин:

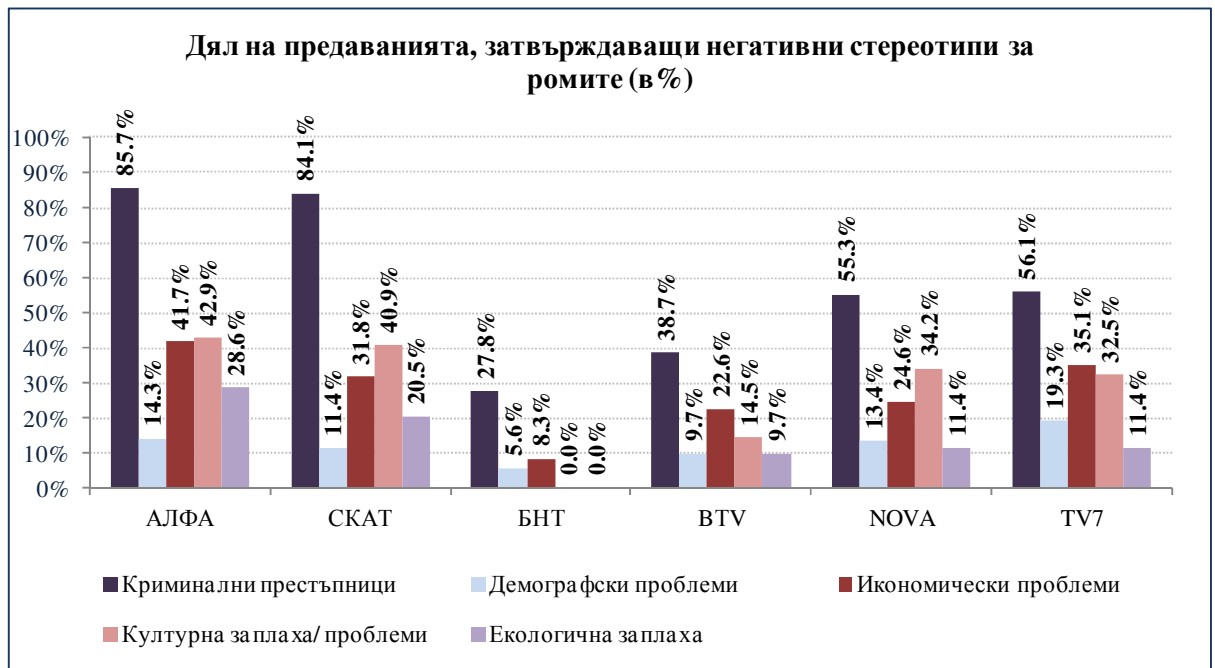
- негативни стереотипи за репродуктивното поведение на ромите (ранни и извънредно ранни съжителства; ранни и извънредно ранни раждания;

изключително висока раждаемост; бързо нарастване на броя; безотговорно родителство)

- негативни стереотипи за ромите като системно нарушаващи общоприетите норми и закони – ромите като престъпници (крадци, измамници, насилници, убийци, ангажирани в трафик на хора, включително на деца, продават гласа си по време на избори, рушат имуществото на другите хора и на юридически лица, строят незаконни постройки върху чужда земя или се самонастаняват в жилищата на временно отсъстващи хора, подлагат околните на системен тормоз и т.н.)
- негативни стереотипи за културните им характеристики (примитивни, мръсни, невежи, необразовани, не ценят образованието, невъзпитани, шумни, неморални, лоши, не зачитат чувствата на другите хора, не зачитат религиозните чувства на другите, не зачитат паметта на мъртвите и т.н.)
- ромите като социално-икономическа тежест (не желаят да се трудят, мързеливи, безотговорни, живеят на чужд гръб, не плащат данъци, такси и осигуровки, не плащат използваните енергийни източници – ток, вода, отопление, живеят от социални помощи, източват социалните фондове на държавата, злоупотребяват с личната благотворителност и др.)
- негативни стереотипи за ромите като замърсяващи природата и урбанистичната среда (изсичат гори и паркове, унищожават защитени растителни видове, изсичат плодни дървета, замърсяват коритата на реките, превръщат свободните градски площи в незаконни сметища и др.)

Наблюдаваните телевизии силно се различават по профила на стереотипите, които разпространяват за ромите. Това нагледно е представено в графика 4.

Графика 4: Профил на телевизиите въз основа на разпространяването на групи негативни стереотипи за ромите

Националната телевизия БНТ, която е излъчила относително най-много предавания за културата на ромите, не е излъчила нито едно предаване, затвърждаващо негативни стереотипи за тях като „културно непълноценна общност“ или като екологична заплаха. Журналистите на БНТ в новинарските емисии, които наблюдавахме, в най-малка степен си позволяват предавания, затвърждаващи негативни стереотипи за демографските характеристики, криминогенността и за неприемливо социално-икономическо поведение/стратегии/навици на ромите.

От частните телевизии като най-непредубедена спрямо ромите се очертава bTV, частната телевизия с относително най-нисък брой предавания за тази етническа група и с относително най-нисък дял на предаванията, затвърждаващи негативни стереотипи за нея. bTV акцентира върху „културно-неприемливи характеристики на ромите“ над два пъти по рядко, отколкото NOVA и TV7. Значима е разликата ѝ с TV7 и по отношение на стереотипното представяне на ромите като „икономическа и социална тежест“ и като „криминални престъпници“.

Програмите на NOVA и TV7, които изследвахме, допринасят съществено за разпространението и засилването на негативните стереотипи за ромите. Първо, те са излъчвали средно по едно предаване дневно за ромите в делничните дни, а само 12% от

тези предавания не са затвърждавали негативен стереотип. Представят ги по много сходен начин, което допълнително засилва влиянието им върху зрителите. В над половината от предаванията ромите са представени като криминални престъпници; в една трета от предаванията им – като хора, които създават сериозни икономически и социални проблеми или демонстрират неприемливи културни характеристики; в една шеста от предаванията ромите са представени като хора с проблемно репродуктивно поведение или като демографска заплаха, а над една десета от излъчените материали за ромите показват, как те замърсяват или унищожават околната среда.

NOVA се оказва телевизията с най-големи вътрешни разлики при представянето на ромите. Предаванията за ромите в „Централна емисия новини“ се отличават с много по-спокоен тон, отколкото в сутрешния блок. Вниманието на водещите и репортерите в централната емисия „Новини“ е насочено по-често към значими социални явления и факти, а не към етничността на участниците в тях. Те почти не излъчват предавания за „неприемливото репродуктивно поведение“ на ромите. Често ги представят не-стереотипно, а като хора като всички останали, в които можеш да видиш себе си, към които можеш да изпиташ състрадание и емпатия: и те боледуват и се нуждаят от подкрепа за операции и лечение, като повечето от нас; и те търсят работа; виждаме ги като работещи бедни, както много други български граждани; стават жертви на природни бедствия и насилие и страдат точно като нас... Това е единствената телевизионна емисия от наблюдаваните десет, която проследи разследването на случая с откраднатите железопътни елементи и повредения релсов път, представен широко от всички наблюдавани телевизии с изключение на Националната. Журналистите от вечерните новини на NOVA представиха разкрития, поставящи под съмнение интерпретациите на случая от всички януарски предавания. Оказа се, че разследващите органи са събрали данни, доказващи участие на вътрешни лица – служители на БДЖ – при извършване на това престъпление, т.е. то не е просто пореден вандалски акт на ромите, които заради дребен личен интерес застрашават живота на хиляди хора и унищожават имущество за милиони, каквито бяха внушенията и на петте телевизии през януари. Сутрешната емисия „Здравей, България“ рисува много по-стереотип образ на ромите: представя ги главно като хора, които не споделят „нашите“ ценности и които имат много по-различно поведение от „нас“; като извършители на престъпления, в които „ние“ сме жертвите; като безотговорни родители. Иронията в случая е, че журналистите от „Здравей, България“ се изживяват като „защитници на обикновените

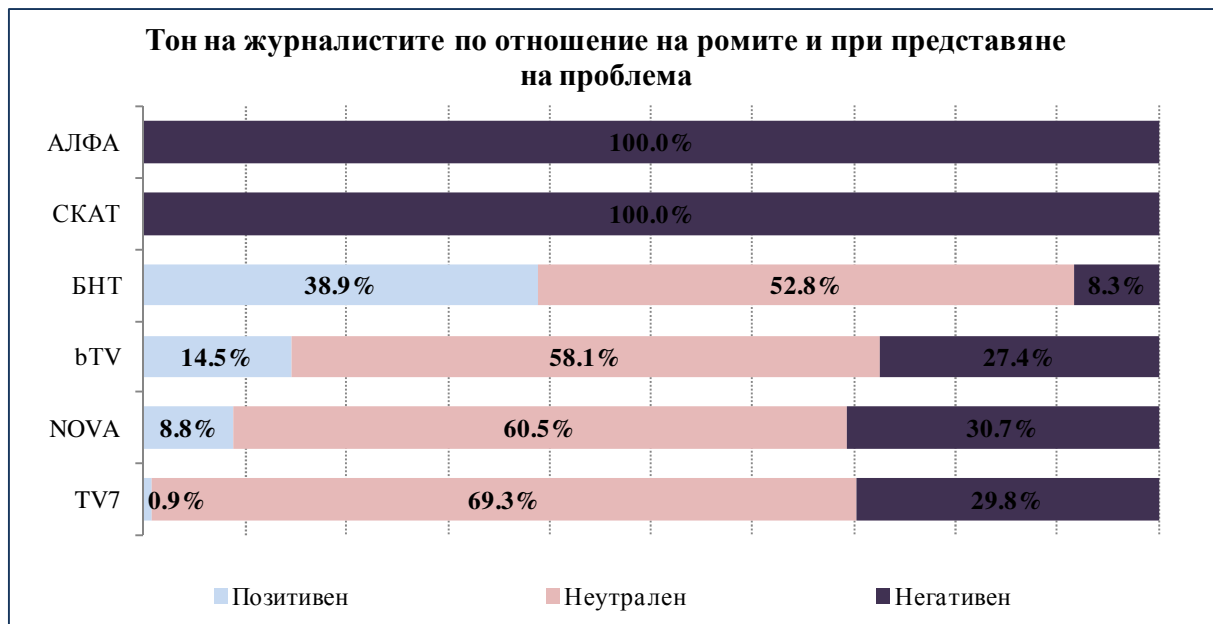
хора“, чийто граждански дълг е да оказват натиск върху институциите да си вършат работата, като хора, които се борят срещу апатията и конструират гражданско общество или поне създават условия за малко повече гражданска активност. Те с основание акцентират вниманието и на зрителите, и на институциите върху болезнени социални явления като липсата на институционална защита на живота, неприкосновеността на личността и имуществото на хората от малките села и градове, често – възрастни и самотни; върху недопустимостта на домашното насилие и negliжирането на децата; върху липсата на контрол при изсичането на горски масиви и т.н. Те са убедени, че са прави и обективни, когато апелират към утвърждаването и спазването на „нашите“ ценности и когато изобличават тези, които системно ги нарушават, особено когато става дума за ценности като поемане на лична отговорност за живота и благоденствието и това на семейството и децата; упорита работа; спазване на реда и закона и т.н. Проблемът е, че лесно приемат, че тези, които се „отклоняват“ от тези ценности, го правят, защото са етнически/генетично/културно различни, а не, например, защото са жертва на множество социално изключване, продължило десетилетия (и повече), защото живеят изолирано в гета, защото са загубили вярата, че могат да постигнат нещо, защото единствената им възможност да проявят власт е да го направят за сметка на жените и децата в групата и т.н. Предубедеността, че определени етнически и/или религиозни групи не са в състояние да приемат либералните ценности и да спазват нормите на демократичното общество прави възможно те да бъдат отхвърляни, презирани и заклеймявани не под предлог, че са представители на дадена етническа група, а просто като нарушители на моралните ценности. Това е, което редица изследователи наричат „символен расизъм“ (нежелание да се промени статуквото на доминация на мнозинството над малцинството не поради личен интерес, а поради вярата, че представителите на малцинствената група нарушават основни морални ценности и норми от типа на самостоятелност, поемане на отговорност, упорита работа, индивидуализъм, спазване на закона). Проблемът е, че предубедеността спрямо групата води до генерализация за „моралната непълноценност“ на групата на базата на оценката на отделни единици и тяхното поведение, а „неморални единици“ има във всяка общност. Проблем е, също така, склонността да се раздават морални оценки за последствията, без опит да се разбере как се е стигнало до укоряването поведение или характеристика.

АЛФА и СКАТ представят ромите като демографска, културна и икономическа заплаха. В около 85% от предаванията за тях те са представени като криминални престъпници. В две пети от предаванията се набляга, че те са не просто културно различни, а че са носители само на негативни характеристики, на анти-култура, че представляват културна заплаха за страната ни. Отново почти две пети от материалите за тях ги представят в икономически план като *„паразити, които отнемат жизнеността на тялото, върху което паразитират“* или като вредители. Ако прибавим тук и замърсяването/ унищожаването на природната среда, ще се окаже, че общо за двете програми на тези националистически телевизии в над две трети от предаванията за ромите те са представени като вредители и/или паразити. Тези телевизии в най-голяма степен съдействат за дехуманизирането на ромите. Това са единствените телевизии, които не излъчиха нито едно предаване с индивидуализиран ромски образ. Новинарската програма на СКАТ, която наблюдавахме, бе единствената, която не излъчи нито един репортаж за водните бедствия през юни 2014 г., отнели живота на 13 човека и причинили рухването на десетки къщи – нали мнозинството от най-тежко пострадалите и загиналите бяха роми, голяма работа! В четирите предавания на АЛФА, свързани с темата за наводненията, се оказва – очаквано – че пак ромите са виновни за тях заради незаконното строителство и незаконната сеч, а пък властите не ги разследват и наказват за причинените щети, защото разчитат на гласовете им по време на избори.

3.3. Тон на предаванията за ромите

Специално внимание отделихме на тона на журналистите в предаванията за ромите. Той се различава значително при наблюдаваните телевизионни програми.

Графика 5. Какъв е тонът на журналистите в предаванията за ромите (% от предаванията за ромите)

Журналистите от националната телевизия БНТ най-често излъчват предавания за културата, празниците и обичаите на ромите, или ги показват в ситуации, характерни и за останалите български граждани, като ги представят с разбиране, а често и с топлина и емпатия. Когато разглеждат социален проблем с участието на роми, журналистите на БНТ най-често демонстрират аналитичен интерес към проблема и неговото обяснение, а не към етническата принадлежност на героите на репортажа. В техните журналистически материали тонът при представянето на ромите е най-често неутрален или позитивен.

Журналистите от АЛФА и СКАТ открито и без притеснения разкриват негативното си отношение към ромите и ги представят много схематично и стереотипно с изцяло негативни характеристики. Когато канят държавни служители в качеството им на експерти, които изразяват становище, различаващо се от тяхното, те правят всичко възможно да ги дискредитират или като контрапункт интервюират членове исимпатизанти на своята партия, за да покажат как „обикновените хора“ гледат на

„циганските безобразия“ и на „безотговорните действия на институциите“. Ето типичен пример:

СКАТ, 13.04.2014 г. Благоустрояването на “Столипиново” продължава!?

Репортер на ТВ СКАТ: *„Фитнес на открито, улично осветление и преасфалтирани улици са само част от новите придобивки на многолюдния циганския квартал. 90% от сградите в Столипиново са незаконни. Няма циганин, който да плаща данъци. Вместо да насочи вниманието си към беззаконията тук, общината продължава да обгрижва циганите. По думите на кмета на район „Източен” Петър Петров, обаче държавата дори не се е погрижила достатъчно за тях и настоява за още пари.“*

Петър Петров, кмет на район „Източен” (Пловдив): *„Там трябва да се намеси и голяма община, и държавата, неправителствени организации. Не е по силата на един районен кмет да се справи с такъв голям етнически квартал. Имам предвид, че трябва да се отпуснат целево средства.“*

Репортер на СКАТ: *„На друго мнения са пловдивчани, които не желаят като редовни данъкоплатци да плащат и за безгрижния живот на циганите.“*

Попова, жител на Пловдив (българка): *„Нали ние им плащаме (сметките). И не само на Столипиново, а на цяла България на циганите им плащаме тока, водата и всичко. К’во да коментирам – държавата не си върши работата!“*

Обикновено когато интервюирано от тях лице се опита да представи един обективен и балансиран поглед или да анализира явлението, журналистите от СКАТ и АЛФА го прекъсват и повтарят своята негативна оценка. Когато решат да включат и „гледната точка на ромите“ в репортажа цялата им манипулативност и предубеденост отново се демонстрира открито: подбират се само силно маргинализирани и неграмотни хора, безработни от години, живеещи при мизерни условия в незаконни постройки, на които се задават враждебни или провокативни въпроси, за да се затвърди негативния стереотип и да се демонстрира правотата на негативното отношение към тях. Например, репортерът среща на улицата в някакво село ром и го изненадва с въпроса: *„Кой тук обикаля нощем, бие и краде?“* Сащисаният човек отговаря *„Не знам“*, но този отговор се игнорира като типична „склонност на циганите“ да лъжат и да се оправдават. Или друг характерен пример: в поредица от предавания се разглежда проблема с незаконно построени жилища на ромите и решенията на различни кметове

те да бъдат разрушени. Репортерът обяснява как „циганите“ са свикнали да живеят на чужд гръб и се среща с уплашени неграмотни хора от гетото, уж за да представи тяхната „гледна точка“:

К. Абаджиева: *„Законни ли са ви къщите?“* (въпрос към стара жена от квартала)

Стара жена: *„Не са, чедо. Правим, строим, но не са законни. Какво да правим?! Като имаме по 12 деца, тия деца имат по 11 деца, по 7 деца... Женят се на 11 години, и на 20 години... На 17 почват да раждат. Имат по 7-8 деца и всички спим в една стая...“*

К. Абаджиева: *„Къде ти е водомера? Плащате ли вода?“*

Жена на средна възраст: *„Вода не плащам. Това е истината пред Бога. Щото ние сме тука на незаконно място и се прикачихме от там да пием...“*. (показва срутена колиба).

Така тезата на журналистката е потвърдена и от самите ромии.

В предаванията на bTV, NOVA и TV7 преобладава неутралният тон на репортери и водещи, но тонът в около една трета от предаванията е негативен или враждебен, а предаванията с позитивен тон са много малко или липсват напълно, дори когато се представят културни празници или примери на доблестни постъпки. Редица изследователи на модерния расизъм отбелязват, че той се характеризира с много по-умерен изказ от традиционния открит расизъм, но че при него почти липсват позитивни репрезентации за стереотипизираната група, или контактите с нейни представители са ни неприятни и нежелани. Особено ясно това се проявява в предаванията на TV7. Там дори ромските празници често се представят по ироничен начин, а скритите негативни емоции към ромите могат да се проявят под формата на раздражение, критика или насмешка включително при представянето на репортаж, замислен като позитивен. Ето един пример:

TV7, 28.01.2014 г. *„Наш ром удари 7 млн. евро от гръцкия джакпот“*

Водеща: *Наш ром ударил 7 млн. евро от гръцкия джакпот, при това, доколкото разбрахме, с най-евтиния билет от лотарията... Разбираме, че е постъпил изключително благородно: помогнал е на своите съселани. Раздал е по чувал брашно на всяко домакинство. Асфалтирал е пътя до църквата и е платил обяда на децата в училището за цялата учебна година. За сметка на това, обаче, се оказа, че не е особено дружелюбен...“*

Водещ: *„Оказа се също така, че е бил в Гърция не за да работи, а се е занимавал с просия. Изкарвал е по 5 евро на ден. Купил си храна..., а с останалите 1.5 евро си купил билет от лотарията...“*

Репортерка: *„Опитахме се да стигнем до този човек, но той не бе особено разположен. Бои се да не му направят нещо, спрял е сина си от училище, наел е охрана... Екипът ни бе прогонен с викове и заплахи от бодигардовете му, които не позволяват той да бъде сниман“.*

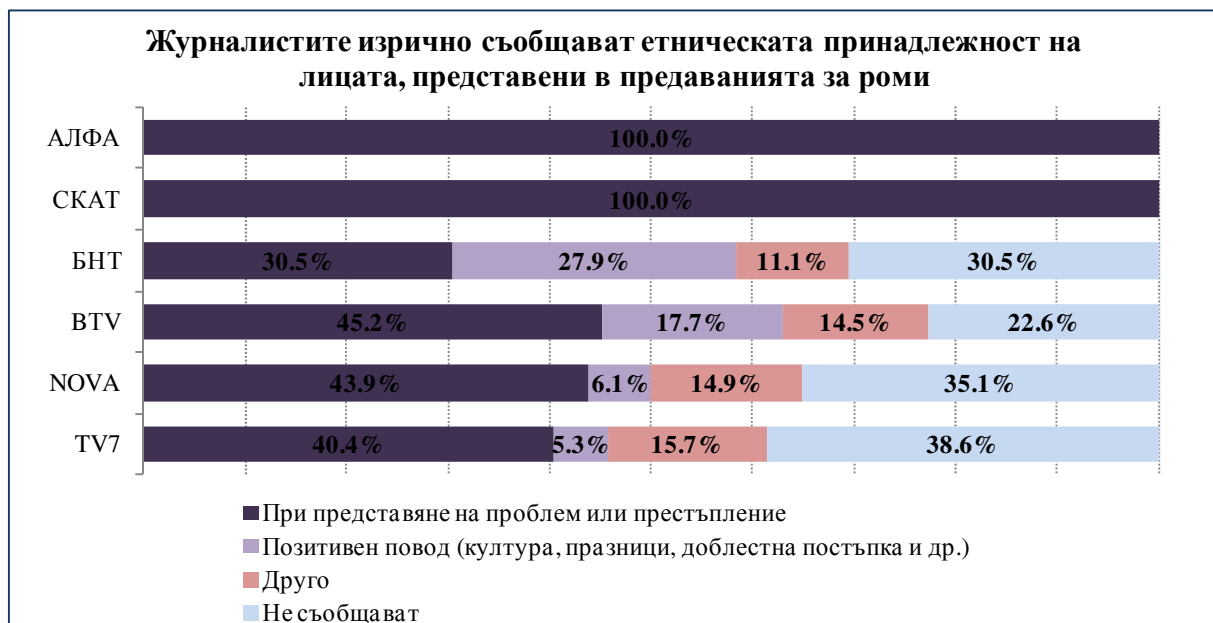
Журналистите разкриват липсата на позитивно отношение към този човек, за когото и българи, и роми в репортажа говореха само добри неща. Те изобщо не бяха в състояние да изпитат емпатия или да се опитат да разберат защо той се бои да бъде излъчван по телевизията, въпреки че години наред в страната ни отвличането на деца или съпруги на богати хора с цел откуп се бе превърнало в бизнес за определени престъпни групи.

Друг пример на „модерен расизъм“ от bTV: На 15.04.2014 г. в сутрешния блок бе включен дълъг репортаж с модистка от ромския квартал „Факултета“ в София, посветен на предстоящия абитуриентски бал и празнуването му в махалата. Модистката Папужа показваше тоалетите на момичетата – пищни рокли тип „принцеси“ и аксесоарите към тях. После разговорът се прехвърли върху ранните женитби и модистката изрази радостта си, че все повече момичета от ромската махала завършват средно образование, а не бързат да се женят. Водещата прие репортажа със скептична усмивка и промърмори с едва скривано презрение: *„Не всички са избрали да се натруфят. Някои са решили да дарят парите за рокли за бала на бедни деца от институциите!“* Тази реплика става разбираема в контекста на друго предаване на bTV: ученици от някои елитни гимназии в най-големите ни градове през 2014 г. решиха да дарят парите си за празнични одежди на деца от институциите и тази инициатива бе отразена много топло от повечето телевизии, включително и от bTV. Но коментарът на водещата разкрива дълбока предубеденост, абсолютна липса на емпатия по отношение на ромите, пълно неразбиране на „чуждата гледна точка“. В ромската махала за първи път от години повечко момичета завършват средно образование. За тях и за семействата им това е изключително постижение, с което те се гордеят и с което искат да се похвалят. Нещо повече. В ромските гета не се гледа с добро око на продължителното обучение на момичетата. За гимназистките често се говори като за „развалени момичета“ и много майки на момчета съветват синовете си да не се женят за тях, защото се боят, че ще бъде по-трудно „да ги пречупят“ и да ги контролират.

Представят ги като непокорни и своеволни и твърдят, че от тях не стават „послушни и добри жени“. Често правят инсинуации, че тези момичета „са развалени“ и „не струват“, иначе са щели да се оженят, а не да останат „стари моми“. Родителите на тези момичета наистина желаят да покажат дъщерите си като „принцеси“ в рокли, наподобяващи пищни булченскиодежди, за да покажат, че те не само са постигнали едно високо за общността образование, а и че вече са готови за прехода от моминство към сватба. Те отчаяно се стремят да променят негативната нагласа и празнуването на абитуриентския бал с много гости и публично – по улиците и на площада в квартала, в двора на училището – цели именно такава позитивна промяна. Несправедливо е да изискваме и да очакваме точно от тези девойки и семействата им да се откажат от пищното честване на завършването на училище! Несправедливо е да очакваме от тях същото спокойно и дори равнодушно отношение към завършването на средно образование, каквото демонстрират учениците от елитните училища, за които висшето образование е фамилна норма поколения наред.

Специално внимание бе отделено и на въпросите съобщават ли журналистите изрично каква е етническата принадлежност на героите на техните репортажи или на гостите им и ако го правят – в какви ситуации. Разпределението на отговорите е представено в графика 6.

Графика 6: Журналистите (водещи, репортери) изрично съобщават етническата принадлежност на лицето/лицата, представени в предаванията за роми (в %)

Отново БНТ се очертава като най-толерантна, в която две пети от предаванията за ромите са посветени на приемането им като едни от нас, с позитивно послание; в една трета от случаите не се коментира етническата принадлежност на героите на предаванията (това са репортажи за пострадали от бедствията, за хора със здравословни проблеми, за отпаднали от училище деца). АЛФА и СКАТ винаги представят ромите като създаващи проблеми, като престъпници и като заплаха за околните и за страната. Другите частни телевизии демонстрират силно амбивалентно отношение към ромите. В над две пети от предаванията то е негативно и по съдържание близко до това на АЛФА и СКАТ. Подобно на БНТ, журналистите от bTV, NOVA и TV7 рядко или никога не съобщават етническата принадлежност на пострадалите от природни бедствия и аварии или на хора, нуждаещи се от спешна помощ – медицинска, финансова, социална. Проблем е, че все още етническата принадлежност на извършители на криминални престъпления или нарушения на обществения ред се съобщават по всички медии. Нещо повече, дори когато става дума за недоказани извършители, само за заподозрени, етническата принадлежност се съобщава (ако заподозреният или извършителят е ром). Това е нарушение на журналистическата етика; съдейства за затвърждаване на стереотипа, че ромите са криминални престъпници; засилва негативните нагласи и социалните дистанции спрямо цялата ромска общност.

3.4. Експертите

Един от критериите за професионализъм и обективност на медийните продукти е представянето на различни гледни точки по обсъждания проблем; представяне на поне едно експертно мнение по проблема; даване на възможност на „обвиняваната страна“ да представи своите аргументи публично. И тук телевизиите се различават значително. АЛФА и СКАТ най-често представят „експертното мнение“ на своите партийни лидери и депутати (АЛФА). Когато канят като експерти кметове или представители на централните институции и/или местните им поделения, те признават експертността им само ако и доколкото се покрива с техните възгледи и интерпретации. Когато представят роми – това обикновено са неграмотни и силно маргинализирани лица. По този начин и изборът на експерти или изразители на „другата гледна точка“ е подчинен на идеята да се внуши негативен стереотип и да се оправдае предубеждението – става ясно колко непълноценни са ромите.

Частните телевизии bTV, NOVA и TV7 също се изкушават да канят често като експерти лица, застъпващи националистически тези или споделящи стереотипите за ромите от

типа на проф. Божидар Димитров, Александър Каракачанов, Ангел Джамбазки, псевдо-демографите проф. Петър Иванов и Искрен Веселинов и др., които спокойно и дълго да обосновават правотата на националистическите тези и недобросъвестността, корумпираността или непрофесионализма на лицата, отстояващи тезите за толерантност и за адресиране към социалните проблеми, а не за етнизирание на социалните отношения. Така те задават рамката и обгръщат със спирала на мълчание либералната и демократична позиция, маргинализират я и я изключват като заслужаваща обществено внимание гледна точка.

Прави впечатление, че когато частните телевизии канят експерти-специалисти като прокурори, следователи, съдии, висши служители на различни структури на МВР и ДАНС, те рядко или никога не си позволяват да използват определения или оценки, които са „политически некоректни“ и центрирани върху етничността, за разлика от репортерите и водещите. Тъй като криминалните престъпления представляват голяма част от предаванията за ромите в тези телевизии, изглежда естествено медиите да се фокусират върху гледната точка на силите на реда, главно на следствието и прокуратурата. Проблем е, че рядко се отива по-далеч от това.

Когато трите частни телевизии представят „ромски експерти“ или „представители на ромската общност“, те обикновено са подбрани така, че засилват негативните нагласи и стереотипи за групата, а не представят обективно „различна гледна точка“. Това най-често са настоящи или бивши роми депутати (Цветелин Кънчев, Александър Филипов, Александър Методиев), членове на общински съвети или лидери на ромски организации, които се ползват с лоша репутация сред българското общество заради доказани или подозирани корупционни скандали, изборни измами, свързани с купуването на гласове и др. Нещо повече, журналистите с въпросите и тезите си засилват предубеждението спрямо „ромските представители“ като припомнят, че срещу тях са повдигани обвинения от различен тип и внушават, че не бива да им се вярва. В същото време тези лица рядко са в състояние да формулират и обосновават гледна точка, която да е наистина различна от масово споделяните стереотипи. Така поканените ромски експерти на практика най-често затвърждават негативните стереотипи за общността си. Като цяло подборът на експертите-българи и експертите роми/представителите на ромската общност е много неравностоен – българите са лекари, учени, адвокати, прокурори, съдии, (главни) архитекти, директори на училища, министри, зам-министри, началници на отдели в национални институции или повече

или по-малко уважавани политици. От другата страна виждаме недобре образовани хора с проблемно поведение. Те не могат да променят негативни стереотипи, а само да ги затвърдят.

Националната телевизия (БНТ) проявява повече професионализъм при избора на експерти и кани по-често експерти, които са в състояние да формулират противоположни гледни точки по сложен социален проблем и да аргументират тезите си. Въпреки че имат много по-малко предавания за ромите от всяка друга наблюдавана телевизия, те канят по-симпатични, по-добре подготвени, по-ерудирани, по-вдъхващи доверие роми в качеството им на експерти или представители на общността.

4. Обобщения и изводи

1. През годините на пост-социализма влиянието на електронните медии (и особено на телевизиите) за формирането на знания, стереотипи и нагласи спрямо ромите нарасна неимоверно. Това се дължи на освобождаването им от партийната цензура, на постигнатата степен на свобода на словото, на развитието на модерните технологии, на променената социетална ситуация, при която преките контакти между роми и не-роми намаляват многократно.
2. Медиите от втората половина на 90-те години на 20-в. и до момента на осъществяване на наблюдението участват, наред с политиците, в обвиването със „спирала на мълчанието“ на идеите за промяна на типа национална държава – от етнически (държава на етническите българи, които упражняват цялата политическа власт, в чиито ръце е съсредоточена икономическата власт и които налагат културата си като еталон за национална култура) в граждански (нация на равноправни граждани, обединени от общи закони и общи за всички права) и по този начин намалиха шанса да се осъществи един нов цивилизационен избор и промяна в модела на националната държава, който да доведе до по-малък риск от етнизирание на проблемите, междуетнически конфликти и етническа мобилизация на малцинствата.
3. До голяма степен медиите, наред с политиците, затвърждават етнонационализма като идеология и практика, етноцентризма като основна нагласа, затвърждаваща по-ниския социален статус на малцинствените етнически общности, затрудняваща равноправието и правеща невъзможна равнопоставеността между представителите на мнозинството и етническите и религиозните малцинства,

особено пък когато става дума за големите малцинствени общности и за ромите – в частност.

4. Електронните медии (разглежданите телевизии) по правило затвърждават негативните стереотипи, нагласи, предубеждения и социалните дистанции спрямо ромите чрез избора на събития, в които ромите „представляват проблем или заплаха“, които са представени на зрителите като най-значими, като дневен ред на гражданското общество и политиците;
5. Електронните медии (разглежданите телевизии) по правило затвърждават негативните стереотипи, нагласи и предубеждения спрямо ромите чрез фрейминга (рамкирането) – поставянето на новината в контекста на междуетническите взаимоотношения и конфликти, а не на решаването на значими социетални проблеми.
6. Друг начин за засилване на стереотипите и предубежденията спрямо ромската общност е постоянното повторение на еднотипни негативни прояви при представянето ѝ; постоянно асоцииране на ромите с едни и същи осъждани от обществото характеристики: нежелание за работа; наплащане на дължими данъци, такси, осигуровки, услуги; паразитиране върху обществените средства за образование, здравеопазване и социално подпомагане; безотговорно родителство; криминална престъпност в цялото ѝ многообразие, извършвана с много жестокост и безскрупулност; незачитане и неспазване на законовите и моралните норми на обществото; придържане към културни образци, които нямат нищо общо с тези на макрообществото, които представляват заплаха за обществото. В различна степен това се прави от всички наблюдавани телевизии.
7. През изследвания период и в шестте наблюдавани телевизии е имало множество предавания, които затвърждават (в различна степен) негативни стереотипи и предразсъдъци за ромите. Това най-често се случва чрез генерализации (отделен случай се представя/възприема като типичен за дадена група и като групова характеристика на всички нейни членове). В изчистен вид генерализации от този тип срещаме в телевизионните материали на СКАТ и АЛФА, но се използват и от водещи и репортери на bTV, NOVA и TV7.
8. Етническата принадлежност на извършители на криминални престъпления или нарушения на обществения ред се съобщават по всички медии, когато става дума за роми. Нещо повече, дори когато става дума само за заподозрени, етническата принадлежност се съобщава (ако заподозреният е ром). Това е

нарушение на журналистическата етика; съдейства за затвърждаване на стереотипа, че ромите са криминални престъпници; засилва негативните нагласи и социалните дистанции спрямо цялата ромска общност.

9. Телевизионните журналисти често подбират експерти, които затвърждават националистическите и етноцентристките нагласи в българското общество и масово разпространените негативни стереотипи и нагласи за ромите. При представянето на новини от криминалната хроника журналистите дават превес на полицейската гледна точка, но въпреки това експертите – висши служители на МВР, прокурори и др. – спазват коректен тон, избягват етнизирването на проблема и етническите генерализации в по-голяма степен от журналистите.
10. Негативните стереотипи за ромите се засилват от неравностойното подбиране на „представителите“ на двете общности: от една страна имаме топ-експерти българи: министри и зам.-министри, лекари, учени, адвокати, прокурори, съдии, (главни) архитекти, директори на училища, началници на отдели в национални институции или повече или по-малко уважавани политици. От другата страна виждаме недобре образовани хора с проблемно поведение. Те не могат да променят негативни стереотипи, а само да ги затвърдят.
11. Когато двете националистически и трите частни телевизии представят „ромски експерти“ или „представители на ромската общност“, те обикновено са подбрани така, че засилват негативните нагласи и стереотипи за групата, а не представят обективно „различна гледна точка“. Националната телевизия (БНТ) проявява повече професионализъм при избора на експерти и кани по-често експерти, които са в състояние да формулират противоположни гледни точки по сложен социален проблем и да аргументират тезите си. Въпреки че имат много по-малко предавания за ромите от всяка друга наблюдавана телевизия, те канят по-симпатични, по-добре подготвени, по-ерудирани, по-вдъхващи доверие роми в качеството им на експерти или представители на общността.
12. Националната телевизия БНТ в най-малка степен е центрирана върху етничността на българските граждани и е излъчила най-малко предавания за ромите – само 36 за целия изследван период. За редакторите и журналистическите екипи на тази телевизия етничността изглежда е свързана преди всичко с културни различия, затова много от техните предавания представят културата, празниците и обредите на различни ромски субгрупи по един позитивен начин. Предаванията за остри социални проблеми или за

криминални прояви от особена значимост, в които са замесени роми, в повечето случаи са представени професионално, с привличането на мнението на експерти по разглеждания проблем и на роми – участници или свидетели на събитието или пък поканени като експерти.

13. Частните телевизии се издържат само от реклами, затова за тях високият зрителски интерес е от екзистенциална важност. Те се опитват да го задържат с повече развлекателни предавания, затова излъчват повече материали с насилие и „екзотични персонажи“. В наблюдаваните от нас новинарски емисии те очаквано по-често, отколкото БНТ излъчват репортажи по криминални хроники и прес-съобщения на полицията. За да се харесат на повече зрители (а и поради ограниченията във времето) те са по-склонни да представят сложните социални проблеми по опростен и стереотипен начин. Затова в сутрешните и вечерните новинарски блокове, които изследвахме, те забавляват и/или плашат зрителите с много повече стереотипно представени предавания за ромите.
14. Всички предавания за ромите на телевизиите на двете крайни националистически партии СКАТ и АЛФА са негативни. Репрезентациите за ромите, които те разпространяват, са необосновани генерализации, представящи цялата общност като криминални престъпници, като група, представляваща сериозна заплаха за икономическото и културното развитие на страната, все повече – като демографска заплаха. Техните послания и предложения за решаване на така формулираните проблеми са крайни, но последователни и ясни: ромите трябва да бъдат обект на постоянен контрол и насилие от страна на органите на реда, институциите и гражданските структури. Трябва да се наложат допълнителни ограничения на достъпа им до медицински услуги и да се въведат допълнителни ограничения за ползването от ромите на социални услуги и помощи. Трябва да се гонят от градовете, защото са шумни и замърсяват междублоковите пространства. Трябва да се гонят от селата, защото извършват беззакония и насилия. Всички, които не споделят такава идеология или не изпълняват тези призови са обявени за корумпирани или национални предатели.

Използвана литература

- БХК, 2000. Етническата преса в България. София.
- БХК, 2002. Етническите малцинства в печата. София.
- БХК, 2007-2011. Годишен доклад за правата на човека.
- КЗМП (Комитет за защита на малцинствените права) 1994. *Образът на ромите в българския печат*. София: КЗМП.
- Пампоров, А. 2011. 'Пияните мургави престъпници (Образът на ромите в българските печатни издания в предизборен контекст)'. В: *Население*, 2011/3-4.
- Попов, В. 1993. „Българи и цигани (междуетнически отношения). В: *Етническата картина в България*. София: „Клуб 90”.
- ППЧ. 1997. Малцинствата в медиите: реалности и предразсъдъци. Международна конференция.
- ПРООН. 2002. *Извън капана на зависимостта. Ромите в Централна и Източна Европа*. София.
- Стойчев, Л. 2011. 'Динамика на цените, заетост и активност на медиите по отношение на ромите през периода август 2010 – февруари 2011 година'. В: *Население*, кн. 3-4/2011.
- Томова, И. 2011. 'Ролята на българските медии в конструирането на негативния образ на ромите'. В: *Население*, кн. 3-4/2011.
- Bandura, A. 2009. Social Cognitive theory of mass communication. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ney York, London: Routledge (3d ed.)
- Berbrier, M. (1998). "HalftheBattle": CulturalResonance,FramingProcesses, andEthnicAffectationsinContemporaryWhiteSeparatistRhetoric. *SocialProblems*, Vol. 45, No. 4 (Nov., 1998), pp. 431-450. Oxford UniversityPress. SocietyfortheStudyofSocialProblems. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3097206>
- Brubaker, R. and F. Cooper, 2000. Beyond "Identity". In: *TheoryandSociety*, vol. 29, pp. 1-47.
- Brubaker, R. (1996). *NationalismReframed: NationhoodandtheNationalQuestioninthe New Europe*, CambridgeUniversityPress.

Bryant, J., D. Zillmann 2002. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. (2nded)

Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. New York, London: Routledge (3d ed.)

Chiricos, T., S. Eschholz and M. Gertz (1997). 'Crime, News and Fear of Crime. Toward an Identification of Audience Effects'. *Social Problems*. Vol. 44, N 3/1997, pp 342-357.

Gerbner, G. (1970). Cultural Indicators: The Case of Violence in Television Drama In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 388,

Political Intelligence for America's Future (Mar., 1970), pp. 69-81

Gerbner, G., L. Gross, M. Morgan and N. Signorelli, (1980). 'The 'mainstreaming' of America: Violence profile N 11.' *Journal of Communication*. 30:10-29.

Gordon, M. Q and L. Heath (1981). 'The news business, crime and fear.' In: *Reactions to Crime*, (D. Lewis, Ed.), 227-250. Beverly Hills: Sage.

Hartnagel, T. (1980). "Subculture of Violence: Further Evidence". In: *The Pacific Sociological Review*, Vol. 23, No. 2 (Apr., 1980), pp. 217-242. Published by: University of California Press. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1388818>

L. Heath (1984). 'Impact of newspapers crime reports on fear of crime: Multi methodological investigation.' *Journal of Personality and Social Psychology* 47:263-276.

Jackman, M. (1994). *The Velvet Glove: Paternalism and Conflict in Gender, Class and Race Relations*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Massey, D. and N. Denton (1989). "Hyper-segregation in U.S. metropolitan areas: Black and Hispanic segregation along five dimensions." *Demography* 26(3):373-392.

Mastro, D. (2009), Effects of Racial and Ethnic Stereotyping. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. New York, London: Routledge (3d ed.)

McCormack, T. (1978). Machismo in Media Research: A Critical Review of Research on Violence and Pornography *Social Problems*, Vol. 25, No. 5 (Jun., 1978), pp. 544-555

McCombs, M., A. Reynolds, (2009). 'How the news shapes our civic agenda'. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. New York, London: Routledge (3d ed.)

Morgan, M., J Shanahan, N. Signorelli (2009). Growing up with television: Cultivation process. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ney York, London: Routledge (3d ed.)

Nelson, T. (2002). *The Psychology of Prjudice*. Boston: Allyn and Bacon.

Roskos-Ewoldsen, D., B. Roskos-Ewoldsen and F. Carpentier (2009), Media priming: An updated synthesis. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ney York, London: Routledge (3d ed.)

Sacco, V. (1995). 'Media ConstructionsofCrime'.*Annalsofthe American Academy ofPoliticalandSocial Science*, Vol. 539, ReactionstoCrimeandViolence (May, 1995), pp. 141-154Sage Publications, American Academy ofPoliticalandSocial Science. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1048402>

Shah, D., H. Rojas, and J. Cho, 2009. Media and civic participation: On Understanding and misunderstanding of communication effects. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ney York, London: Routledge (3d ed.)

L. Shrum, (2009). Media Consumption and perception of social reality: Effects and underlying processes. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ney York, London: Routledge (3d ed.)

Sparks, G., C. Sparks and E. Sparks, (2009). Media Violence. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ney York, London: Routledge (3d ed.)

D. Tewksbury and D. Scheufele (2009). News Framing Theory and Research. In: Bryant, J., M. Oliver, 2009. *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ney York, London: Routledge (3d ed.)